

A NŐI ÖLTÖZKÖDÉS ÉS SZABÁLYAI

A NŐI ÖLTÖZET SZERKEZETÉNEK TÖRTÉNETI VÁLTOZÁSAI

A XVII. század előtti székelyföldi viseletekről vajmi keveset tudunk. APOR Péter háborgásából¹ ugyanis nem derül ki világosan, hogy az ünnepi felsőruhaként említett vállra terített abrosz, illetve zeke alatt csak vászoning és pendely volt-e vagy további kender felsőruhák is. Egy magyardécsei (mezősegi) múlt századra vonatkozó rekonstrukció szerint a menyasszony hosszú *alsóingére* fodros nyakú *tászlis inget*, vászon *aszúros pendelyt*, fekete rojtos *nyakkeszkenőt* és piros vászonszegős fekete *posztászokmányt* vett. Fejét élővirág-koszorú ékesítette, lábán bocskort viselt. Ezt követte az ing fölé vett, gyári anyagú egybevarrt *lájbisfersing*.² Akár ilyen volt a XVII. századi közsékely női viselet, akár nem, bizonyos, hogy a gyolcs-, finomposztó és selyem felsőruhák: szoknyák, rokolyák, menték a századvég „náj módijával” terjedtek el. Ezek XIX–XX. századi változó szerepét már a néprajzi anyag alapján is nyomon követhetjük.

¹ APOR 1972. 29.

² SzNM *Zsuzsi és Andris népviseletben* gyűjtemény: ltsz.: 5359(17) és 5360 (18).

Gyolcsrokolyás viselet

A fehér *gyolcsrokolya* a XVII–XVIII. század fordulóján vált a székely női ünneplő viselet részévé³, és szívósan fennmaradt. Csíkmenaságon még 150 év múltán is „a lányok vasárnap és ünnepnapokon egészen fehérbe öltöznek, mi nem kis mértékben foly be szépségük emelésére”.⁴ Marosszéken ekkor már nem, csak a peremvidéki jobbágyfalvakban ünnepeltek fehér szoknyában.⁵ „gyönyörűség végigtekinteni egy nyári vasárnap a kelementelki leányok vármegyeies viseletére. Az a hófehér gyolcsszoknya, azzal a hollófekete köténnyel, az a pántlikával dúsan kicsokrozott gyöngynyakravaló, az a hosszú tincsekbe sodrott szép barna haj, melynek végén piros pántlikacsokor kacérkodik, oly szépen összeillenek, hogy az emberben önkéntelenül is rokonszenv támad irántuk. De hát még a piros csizma hogy illik ehhez a viselethez!”⁶ Ennél az együttesnél némileg polgáriasabb volt a homoródalmási leányok templombamenő viselete 1842-ben. KÖVÁRI írja, hogy a harang megkondulásakor özönlik a falu legény- és férfinépe, „utánnak a nősereg, tarka mellénnyel a Brassóban szolgált fiatalok, mindenek fejről szalagok kígyóznak a fejr fersingre, mely előtt fekete kötény van. A leányok hajadonfővel, a fiatal

³ APOR 1972. 29. Marsigli fekete bársonypártás székely hajadonja már fehér szoknyát viselt magas, fűzött, piros vállal, zöld posztóköténnyel, piros gyönggyel és piros csizmával. BÁNYAI 1941. 47.

⁴ ORBÁN 1869a 40.

⁵ E feljegyzés megerősíti azt a megfigyelésemet, miszerint a Székelyfölddel szomszédos vagy abba beékelődő vármegyei területeken kis fáziskéséssel jelentkeznek a székelyeknél korább jelenlevő kulturális elemek. Ez a tény bátorít fel arra, hogy elemzésembe a jobbágy lakosságú Felsőrákos példáját bevonjam.

⁶ GÖNCZI 1866. 189.

nők fejér keszkenő- és főkötő-, az éltesek fejér fátyolkendővel fejeken.”⁷ A korondiak úgy hallották az öregektől, hogy „a nagyon régen viselt fehér szoknya és ing első színes tartozéka a virágos vállkendő volt. Később a lajbit reá vették a vállon át elöl keresztbe téve, hátul megkötve, úgy hogy a kendő rojtjai kilógtak a lajbi alól”.⁸

A fehér viselet nemcsak ünnepi, hanem egyszersmind ünnepélyes is volt. A jobbagylakosságú Felsőrákosról ORBÁN BALÁZS azt írja, hogy 1868 táján itt a nők „a négy com-munió és lakodalmak alkalmával fehér fátyolosan és lehetőleg fehér öltönyben jelennek meg, mely különös szabású és nagyon redős”.⁹ Századunk fordulóján e kétféle jeles alkalmat továbbra is azonos, bár már sötét ruhában ünnepelték. Viszont a lövétei pártás menyasszony még századunk első harmadában is fehér gyolcsrokolyát, világoskék selyemkötényt és mellényt viselt, és a leányhalottnak is kijárt a menyasszonyi öltözet, akárcsak a legényhalottat utolsó útjára kísérő lányoknak, csupán a fejviseletükben volt különbség.¹⁰ A Kisküküllő menti menyasszony ez időben szintén többnyire fehér szoknyában és kötényben esküdött.” A korondiak „– nagyanyáik emlékezetére hivatkozva – állítják, hogy régen temetésekre teljesen fehérbe öltöztek”.¹² A fehér öltözet tehát rituális funkcióban maradt fenn.

⁷ KÓVÁRI 1984. 117.

⁸ HAÁZ 1993b 304.

⁹ ORBÁN 1971. 75–77. fkp. Sajnos feltehető, hogy a szerző eredeti fényképfelvételei nem e jeles alkalmak valamelyikén készültek (noha az egyik lány fején párta is van), s így kérdéses, hogy bő inget és bő szoknyát vagy esetleg *hámos rokolyát* viseltek-e itt.

¹⁰ HAÁZ 1929. 450. és 23–24. ábra.

¹¹ NAGY. 1978. 303., 310. lap, 41. kép.

¹² HAÁZ 1993b 104.

Nem egészen világos, hogy az ORBÁN Balázs említette felsőrákosi „különös szabású és rendkívül redős” fehér öltözet *hámosrokolyás* vagy pedig a gyolcs felsőrészt nélkülöző gyolcsrokolyás viselet volt-e.¹³ Sorai alapján az előbbire, ábrázolása alapján viszont az utóbbira gondolhatunk.¹⁴ Az 1970-es években már csak ez utóbbinak volt nyoma: sikerült is a Székely Nemzeti Múzeumnak megszerezni egy *petreszelymesen megszedett* (előöltéssel darázsolt ráncú) fehér házilag szőtt pamutrokolyát. Bekontyolás után ilyenben táncolt a menyasszony. 13 singből, egy hat- és egy hétsinges egymás alá helyezett ráncolt vászonból szabták, mert ez a bőség biztosította, hogy a táncban vízszintesre kiperdüljön. A fehér rokolyához fehér hímes bundát és fehér fátylat viselt az újmenyecske.¹⁵ Századunk elején ugyanitt a menyasszony már sötét szoknyában és fehér kötényben, de még

¹³ A *hámosrokolya* a XVII. századi erdélyi viseletábrázolásokon főleg szász és román nőknél látható, de még egy XIX. század eleji erdélyi vásárt ábrázoló képen is megfigyelhető. (*Régi erdélyi viseletek* 1990. 22., 40., 56., 62., 64., 66. kép; továbbá a 39. fekete-fehér litográfia.) A magyar népviseletben Hétfaluban maradt fenn. ORBÁN (1873. 142.) így jellemzi: „Ez fekete a menyecskéknél, fehér a leányoknál, s mindig háznál szőtt kelméből kerül ki. Ezen ruhadarab szabása nagyon sajátos, mert az a válltól a bokáig ér, s derékkal nincsen ellátva, hanem csak a cifra bogláros öv által leszorítva. Ezen rokolya felsőrésze mellényt pótol, a mennyiben az elől a mellen kerekded kimetszéssel bír s a vállon átmenő keskeny kelme résszel van a nyak irányában hátul is kimetszett résszel egybefüggésbe hozva; ezen mellre és hátrajövő és a vállakon átvett felsőrész ezer meg ezer ráncba van szedve, s ez, valamint a sűrűn redőzött alsó része is sárga selyemmel van széleinél igen díszesen kihímezve.” A SzNM is őriz egy ilyen, fekete vászonból készített, adatolatlan ruhadarabot. A hámosrokolyát Nyugat-Európában a XIII–XIV. században már ismerték, két részre szétvált fejleménye a torockói fehér fersing és mellrevaló. FÉL 1936. 19.

¹⁴ ORBÁN 1971. 75–77. fkp.

¹⁵ ORBÁN 1868. 210.; 1971. 75. fkp., a Székely Nemzeti Múzeum fényképtára; ltsz.: 569.

mindig bundában esküdött, a fején virágkoszorús pártával, nyakán szalagos, gyöngyös nyakszorítóval és kezében a menyasszonyjegyként kapott olajostarka keszkenővel, a jegyruhával. Kedvelték Felsőrákoson a fehér rokolya *kenderrel meghasigatott* (keskenyen csikozott) változatát is. Ennek esztétikai hatását a két anyagféleség eltérő színe és eltérő feszessége keltette: a kendercsíkok kissé megrücskölődtek a sima pamutalapon. A színes fejtő elérhetővé válásával a fehér rokolyát keskenyen színes, a leányoknak piros, az asszonyoknak kék, öregasszonyoknak fekete fejtővel kezdtek csikozni. Az ilyen szoknyát Felsőrákoson *muszulynak* nevezték egy korábban a bolthálózaton keresztül beszerezhető anyagféleség neve után. A muszulyt táncban viselték, továbbra is a hímes bundával, noha a bunda – utánpótlás hiányában – ritkulni kezdett. A piros muszuly elé kék, a kék elé pirosas *karincát* (kötényt) kötöttek. Lassanként mind a fehér rokolya, mind a muszuly vesztett rangjából. Előbb nagyünnepi alsószoknyának viselték, a templomból hazaérve a felső szoknyát levetették, így déltől kezdve már ez is felsőszoknyaként funkcionált, délután ebben is táncoltak. Később már csak otthon sűrögtek-forogtak, ünnepi ebédet tálaltak benne, meg a mezőre, aratáskor vették fel. A táncban ekkor már az egyszínű piros, kék vagy fekete *faolajos* (gyári festett gyolcs) rokolya vagy ennek háziszóttos változata járta, és a muszuly is alsószoknyává minősült vissza. A színes szoknyához már nemcsak színes háziszóttos vagy kartonkötény járt, hanem hasonló anyagú lájbi is. A táncviseletben tehát sikerült áttörnie az újabb divatnak, mely szerkezetében hasonló, de anyagában újabb stílust képviselt. Minden évjárat igyekezett megvalósítani a saját maga számára kialakított eszményt.

A gyolcsrokolya „életútja” lényegében hasonlóképp alakult a Székelyföld több pontján. Lövétén pl. már csak alsószoknyaként hordták a színes vagy a sötét szoknya alatt,

egyszerre három-négy fehér gyolcs alsószoknyát viseltek.¹⁶ Siklódon a fehér *porcellánrokolya* anyagát a szövéskor színes láncfonallal csíkozták. Váltogatva, felső- és alsószoknyaként is viselték. Díszes kivitelezése, hímzéssel való megerősítése egykori kitüntetett szerepére utal, hasonló okból szokták *mintázni* is a szövetet.¹⁷ Kászonban mind a *fehér*, mind a *csépesen* (csíkosan), *abroncsosan* szőtt porcellánszoknyát felső ruhadarabként vasárnap délutáni *ülőbe* és nyári mezei munkákhoz vették fel, aljára – életkor szerint – piros vagy fekete szegőt varrtak. A fehér rokolyát fodrosan rávarrt *kakastaréjos csipkédísz*e miatt *tászlis rokolyának* is nevezték.¹⁸

A sötét ünneplő

A fehér ruha fokozatosan elveszítette ünnepélyes jelentését, helyébe hasonló funkcióban Felsőrákoson a fekete vagy a sötétkék lépett. Itt már a századfordulón szederjes posztószoknyában, hasonló anyagból készült kurtiban, a leányok fehér, az asszonyok fekete kötényben, a leányok fedetlen fővel, az asszonyok fejükön vastag selyemposztó ruvában (kendőben) vettek karácsonykor úrvacsorát. Valamennyien fekete csizmában ünnepeltek. A brassai posztószoknyához *posztólájb*i is készült – amit kevésbé hideg időben, esetleg húsvét napján vettek fel. A melegebb évszakok nagy ünnepein – Pünkösdkor, Szent Mihály vasárnapján – vékonyabb fekete szövet, szőrszoknyában és lajbiban vagy kurtiban, a harmincas évektől rakott aljú blúzban, még később öves blúzban jelentek meg az úrasztalánál.

¹⁶ HAÁZ 1929. 450.

¹⁷ HAÁZ 1993a 30., 33., 50b rajz.

¹⁸ NAGY 1972. 229.

Ilyenkor az asszonyok fejkendője vékonyabb selyem vagy szőr rojtos ruha volt. A konfirmálók is ezt az együtttest vették fel korosztályonként az éppen divatos felsőrésszel, de ragaszkodva a nyakszorítóhoz, tászlihoz, a sok rend fényes gyöngyhöz, piros gyöngypántlikához, a hajlekötő fekete bársonyszalaghoz és a hajfonó pántlikához. Akinek fekete csizmája nem volt, fekete harisnyát és cipőt húzott.

A szőttesek és „alábbvaló rendek”

Az ünnepélyes sötét konfirmáló és egyszersmind meny-asszonyi és halóruhát az ötvenes évek végén Felsőrákosra kerülő fiatal lelkész, Fekete Dezső¹⁹ gyászosnak találta, és rávette a fiatalságot, hogy piros *székely ruhában*, tehát szoknyában, mellényben, fehér ingben és hímzett fehér kötényben ünnepeljen. A szülők eleinte vonakodtak az ötlettől, a pirosat nem találták elég „komolynak” (mert ez a rend korábban táncruha volt), de aztán megszokták a gondolatot. Ma is ezt veszik fel konfirmálni, csupán a fehér kötényt hímezik másképpen.²⁰ A háziszőttesek legpompásabbika, a piros-fekete csíkozású, *felleges mesterkéjű*, keskeny csíkozású *háromszéki szőttesből* készült rokolya a rangsorban csak a második helyet foglalja el: a leányok csak az ünnep másod-, asszonyok csak az ünnep harmadnapján veszik fel. Találna ehhez mint szőtteshez a bunda, csakhogy már nemigen maradt belőle, ezért inkább fekete köténnyel és lajbival hordják. Míg az első ünnepi öltözet megválasztását mindenkor szigorú szabályokhoz kötötték, második-harmadik

¹⁹ Az azóta elhunyt tiszteletesre, aki rákosi gyűjtéseimben családjával együtt sokat támogatott, szeretettel és hálával emlékezem.

²⁰ Korábban színes keresztszemes mintával varrták ki, ma azsúrozzák.

ünnepen a kortárs kezdeményezéseknek nagyobb teret engedtek: az asszonyok a második, leányok a harmadik ünnepen öltöztek ismét feketébe, a szoknyához azonban már vidámabb színű, többnyire rózsás mellényt és kötényt vettek.

Minden egyéb *alábbvaló rendet* (akár egyszínű piros, kék vagy fekete háziszöttesből, *sirítettből*, sodort fonallal keskenyen csíkozottan akár *segösvári*, *ezörkockás*, *búzavirágos*, *zabos*, *vagdaltas* stb. takácsszöttesből készült), amíg újabb állapotban volt, *minden vasárnapinak*, templomba menőnek, ha elvászott, viselőnek fogták be. Ehhez lajbi és bolti anyagból készült kötény járt. Az idősebbek máig nyáron pamutból, télen gyapjúból készített szürkés szöttesben járnak csipőaljig érő lajbival, ami „jobban tartja a derekukat.”

Rákoson a biedermeier divatja hozta szoknyahalmazás a múlt század közepén kezdődött, különösen a vékony alkátúak három-négy rend szoknyát is magukra vettek, mezőre is legalább két rendet, s abból se kapáláskor, se szénacsiná-láskor levetni nem illett.

Az emberi élet tagolódása a ruházat tükrében

Az életkori sajátosságok is meghatározták a viselet alakulását. 1–3 éves kor után a hosszú ing fölé a kislány mellényes szoknyát, *köntöskét* kapott, ebben járt 6–12 éves koráig. Az iskoláskorúnak már készíthettek kis szoknyát, mellényt is viselőnek a gáliccal festett csíkos kenderszöttesből. Konfirmáláskor azonban már rendelkeznie kellett az első-második-harmadik ünnepi, minden vasárnapi és viselő együtteseket tartalmazó ruhatárral, volt csak a nagylányokat megillető, nagyünnepre való fehér köténye, nyak- és hajdísze, piros színű táncruhája, a harmadik ünnepkor felvett kötény megkötésére szolgáló piros, zöld vagy rózsaszín *szörkötője*.

A menyasszony az első ünnepi ruhában esküdött, amit, ha az anyósa jómódú volt, tőle kapott: csupán a főrevaló és a csizma volt a vőlegény jegyajándéka. Kontyolás után az újasszony piros táncruhába öltözött. A piros táncruhát néhány éven belül kékre cserélte, akárcsak kötényének harmadik ünnepi kötőjét. Egy ideig még joga volt rózsás kötényt és háromszéki rokolyát viselni, 30–40 éves korig fiatalnak számított. A régebbi nemzedékek egyszer s mindenkorra letették a színes ruhát, ha gyászuk volt. Ma még az ötvenéves is felveszi a háromszéki rokolyát, az idősebb asszonyok azonban csak sötét szoknyában és fejkendőben járnak.

A gyászöltözet némi fáziseltolódással követte a konfirmáló s ennek megfelelő menyasszonyi ruhát, de nem volt feltétlenül ugyanaz. Korábban még a lányokat is fekete szoknyában és mellényben temették, gyönggyel ékes pártával, ma piros ruha vagy háromszéki rokolya a halóruhájuk a nem túl idős asszonyoknak is. Csupán az ötven év felettiek csináltatnak *halni* fekete rendet, ha egyébként nem is járnak viseletben. A legmodernebbek kosztümöt tesznek félre e célból.

Az öltözet rendjének alakulása

Az öltözködés alakulásának menete a székelyföldi öltözetekben a források szűkössége miatt csak töredékeiben mutatható ki. Kászonban első ünnepre szintén gyári anyagú, sötét szoknyát vettek fel, a gazdagabbak posztóborítású subával, a szegényebbek kurtival, a századforduló után zárt lékrivel vagy blúzzal, sötét kendővel. Böjtben, búcsúban

szintén ilyen összeállítás járta.²¹ A menyasszony öltözete rakott szövetszoknyából, surcból, fehér fodros ingből, kordovánbőr mátkacsizmából állott.²² Az ünnepek délutánján kevésbé kényes darabokat hordtak. A lajbit inkább második ünnepre tartogatták, ma mindinkább a nyitottabb blúz helyettesítheti.²³ A szöttes rokolyának volt ugyan helye a nagyobb egyházi és kisebb világi ünnepeken, mégis gyakrabban hordták viselőként. A bolti anyagú szoknya és házi-szöttes rokolya századunkban cserélt rangot: a gyári anyag közönségessé válásával a háziszöttes vált a nagyünnepek és a rítusok ruhaanyagává. A fiatalok szöttesei – akárcsak Felsőrákoson – világosabb (itt kék és zöld) csíkokat is tartalmaztak.²⁴ A halott fiatalokat itt is ünnepi ruhájukban, ha pedig jegyben jártak, menyasszonyi ruhájukban ravatalozták fel.²⁵

A korai háromszéki és csíki parafernumlevelek bolti ruhái, így a múlt század elején gyakori gyolcs, patyolat (Menaság 1813., Háromszék 1802., 1811., 1832., 1834.) bizonyára ünneplők lehettek. A század végi porcellánrokolyák és fejér rokolyák (Menaság 1891., 1894., 1903), akárcsak Siklódon, már kettős funkciót tölthettek be, amelyek közül az alsószoknya-szerep győzedelmeskedett. 1913-tól a csíkszentdomokosi menyasszonyok rendszeresen kapnak 2–7 alsószoknyát. A rása-, muhar-, flanel-, posztószoknyákat az első világháborúig minden korban kedvelték, valamennyi tájegységen, Csíkszentdomokoson kettőt-hármat is kaptak a lányok, előruhástól. Az a tény, hogy szederjes színüket

²¹ NAGY 1972. 234., 238., 241., 260.

²² NAGY 1972. 259–260.

²³ NAGY 1972. 238.

²⁴ NAGY 1972. 239.

²⁵ NAGY 1972. 260.

csak 1855 után hangsúlyozták (noha ugyanakkor az egyik lány zöldet kapott), a sötét szín jelentőségének növekedésére utalhat. A Háromszéken az egész XIX. században divatos matériabundát nyilvánvalóan téli nagy ünnepeken viselhették. Háromszéken a *szőrszoknya* is 1855 után lett a hozomány rendszeres darabja, s ünnepi funkciójára utal a hozzá járó *selyem előruha* (pl. 1855-ben). Általában csak egyet kapott egy lány, csupán 1899-ben, Zabolán jutott Hadnagy Máriának több *szörköntös*, egy *fekete*, egy *rezedaszínű*, egy *kockás* és egy *színes*. Gazdagságát jelezte nyestes bundája is. A nagyünnepi és a menyasszonyi ruha Csíkszentdomokoson is egybeesett. Ez itt a hidegebb éghajlat miatt nyáron és télen is fehér ing és posztószoknya, melyet a melegebb időszakokban posztókurtival és hárászkendővel, a hidegebbekben *mánderbundával* társítottak. A szőrszöveteket a parafenumlevelek itt nem jelzik.²⁶

A Maros mentéről még kevesebb az adatunk. Azt azonban tudjuk, hogy a múlt század elején itt is gyolcsingben és kék, ritkábban zöld posztószoknyában, valamint sima és csikos szőrszoknyában ünnepeltek a szolgálók, amit leginkább kék vagy fekete előruhával, valószínűleg nyakra való keszkenővel és piros csizmával vettek fel.²⁷ A menyasszony 1930-ig varrott rózsás lájbiban esküdött. Tehát az ünnepélyes itt is a sötét színű volt. A jelenkorban Jobbágytelkén ünneplőként fennmaradt viselet jórészt bolti anyagokból készül, kivéve a kislányokét, de a régi szigorú öltözködési szabályok fennmaradtak. A szoknya színét az életkor nem befolyásolja, ki-ki kedvére vehet fel sötétkéket vagy égszínkéket, zöldet avagy kávészínűt, még az is mindegy, hogy milyen színű bársonylájbít társít hozzá, a mellényeket azon-

²⁶ BALÁZS 1994. 30.

²⁷ MOLNÁR 1980. 166–167., 171.

ban színük szerint más- és másként díszítik. A piroshoz a gyöngyhímzés, sötétkékhez, feketéhez a zsinórozás vagy pedig a hímzés illik. A viselet összeszerkesztésének – beleértve az egyes ruhadarabok hosszát, díszítését – olyan érzékenyen kidolgozott, helyi ismereteket feltételező szabályrendszere van, hogy egy viseletet ábrázoló képen az azt ismerő nyolc, a külső szemlélő számára jelentéktelennek tűnő hibát is képes észrevenni.

A NŐI VISELET ELEMELI ÉS JELENTÉSÜK VÁLTOZÁSA

A haj- és fejviselet

A haj viselés módja annak természetes adottságaitól és a helyi hagyományoktól függött. A kislányok rövid és gyenge haját eleinte összefogva tincsbe kötötték, s ha annyira megnőtt, a halántékon, majd a fejtetőn és végül a tarkón (is) befonták.

A kislányok haját, hogy sűrűsödjön, le szabadott vágni, míg a felnőtt nőket sohasem. A régi higiéniai körülmények között célszerű volt a hosszú haját befonni. Az akkori életritmus és munkatempó mellett erre hetenként egyszer, ünnep előtt került sor. A kibontott és leeresztett haj különleges eseményt jelzett: így jelent meg pl. a XVII. században a főúri menyasszony lakodalma első napján. „Az haját az fonadékból kifonták, azt szélyesen az hátán leeresztették, fényes keskeny pántlikával közben felcifrázván, de azt is hosszan lebocsájtván.”²⁸ Ugyanígy esküdtek a XIX. század végi kászoni menyasszonyok is, legfeljebb nem fényes, csak

²⁸ APOR 1972. 58.

színes pántlikákkal a hajukban.²⁹ Lövétén a nagylányok (a hamarosan menyasszonyok) fonatlan hajuk tövét kék szalaggal átkötve, fejdísz nélkül, menyasszonyi ruhában kísérték utolsó útjára a halott legényt, akárcsak Kászonban.³⁰ Menyasszonyhoz hasonló, kiemelt személynek tekintették Sóvidéken a *pümkösi királynét* is: menyasszonyi ruhába öltöztették, a haját kibontották, és pártát vagy virágkoszorút tettek rá. Egyik kísérőjét pedig *koszorúsleánynak* vagy *kisnyoszolónak* nevezték.³¹ Jobbágytelkén a halott nők haját – életkoruktól függetlenül – nem fonták be, s a koporsóban fekvő asszonyok kendőjét nem kötötték bogra.³² A hajfonatok rituális célú kibontása más népeknél is előfordul, így a románok, továbbá a szibériai népek halottkultuszában: ez Szibériában az özvegyre nézve kötelező. Uno HARVA szerint a fonat kibontása és a szalag megoldása a halott lelkének minden földi köteléktől való megszabadítását célozta.³³ Az átmeneti rítusok sok népnél szerveződnek a szimbolikus halál és feltámadás képzete köré, és ezért ugyanazokat a kifejezőeszközöket alkalmazzák bennük, mint a temetési rítusokban. Lényegében ezt láttuk a székely hajviselet esetében is.

Helyi szokás szerint, főleg Udvarhely vidékén,³⁴ homlokból simán hátrafésülték a haját, Csík-, Gyergyó-, Kászonszékben, Felsőrákoson, Jobbágytelkén stb. közepén, esetleg oldalt elválasztották, hátul egy vagy két ágba fonták. A kétágú fonatok indulhattak a tarkó közepéről, mint Sóvidé-

²⁹ NAGY 1972. 259.

³⁰ HAÁZ 1929. 450.; NAGY 1972. 260.

³¹ BARABÁS 1981. 160–161.

³² TAMÁSNÉ SZABÓ 1995. 73.

³³ HARVA 1982. 433.

³⁴ KÓSA-SZANTHÓ 1979a 55.

ken³⁵ vagy Esztelneken, avagy a fül tövétől mint Csíkban,³⁶ a divattól függően. A leányok leeresztve vagy pedig koszorúba felkötve hordták fonataikat. Úgy tűnik, a feltűzőtt haj eredetileg a rangosabbaknak járt ki. 1658-ban, amikor Barcsay Ákos fejedelem szívét Bánffy Ágnes „meghódítja, a nevendék úrhölgy feje be volt fedezve szép nagy hajával, mely szépen egybe lévén szedve, feje hátulsó részén nagyobb, magasabb kontyot alkotott, mint rendszerint az erdélyi úrhölgyek szokták vala viselni”.³⁷ Csíkban még a múlt század közepén is csak az előkelőbb lányok hordták fejükön „felkontyolva” a hajfonatukat.³⁸ NAGY Jenő szerint más székely vidékeken csak a századfordulótól, Kászonban csak az utóbbi évtizedekben terjedt el a haj két ágának koszorúba csavarása.³⁹ Az egy ágba font és leeresztett haj ugyanakkor az ünnepélyesség jele volt. Széles, színes, a szeretett legénytől vásárfiába kapott⁴⁰ pántlikát fontak a végébe, melynek a szoknya aljáig kellett érnie. Lövétén „az olyan leányra, akinek szoknyáján alul ér a pántlikája, azt mondják, férjhez akar menni”.⁴¹ A pántlika a leányságot jelképezte a virágének szerint is: „Zöld pántlika könnyűd gúnya, virágom, virágom, Mert azt a szél könnyen fűjja, virágom, virágom. De a fátyol nehéz gúnya, virágom, virágom,/ Mert azt a bú nyomdogálja, virágom, virágom.”

³⁵ HAÁZ 1993a 34. 10. a–c. rajz.

³⁶ KÓSA-SZÁNTHÓ 1979a 56.

³⁷ KŐVÁRI 1860. 43.

³⁸ T. NAGY Imrét idézi KÓSA-SZÁNTHÓ 1979a 56.

³⁹ NAGY 1972. 226.

⁴⁰ KRESZ 1956. 127. (1857-es adatot idéz, de ez a szokás sokfelé él még az emlékezetben.) A selyempántlika különben szintén az APORtól kárhozott „náj módi” terméke. Korábban bizonyára házilag szótt madzag töltötte be a szerepét.

⁴¹ HAÁZ 1929. 446.

A vőfélypálca köré is díszesen megcsokrozott pántlikát, gyöngyöt és élőnövényt fűztek, ami a leánykodás megszűntét adta hírül. 1866-ban Bekecsalján, a felkontyolást követően *ágytörőbe* gyűlő násznép előtt „a menyasszony leánykori pántlikáit, melyekre többé már nincs szüksége, petyergéssel a nyoszolyóleánynak ajándékozza”.⁴² Jogtalan viselésüknek a közvélemény állt útjába: Csíkban a *bűnbe esett leány* sem hordhatott szalagot, és a templomban a fejét kendővel kellett bekötnie. A múlt század végén azonban ezt az „ösi szokást” ott már nem tartották be,⁴³ Lövétén is csak részben, ekkor, itt a megesett hajadon hajadonfőtt nem jelenhetett meg: leeresztett hajára kendőt tartozott kötni.⁴⁴ A tisztességes menyasszony Jobbágytelkén nem kötötte koszorúba, hanem leengedve viselte a haját, és a lakodalmán felkontyolták. Itt a gyermekágyas anya a haját ismét csak két ágba fonva, leeresztve hordta.⁴⁵

A szüzesség közismert jelképe a *pártának* nevezett fejdísz is. „Az főleányoknak az fején, az nyakszirten feljül, az tetejeken kevésé alól, hat csontból szőrrel jó erősen megkötött koronaforma, jóféle gyönggyel megrakott vagy klárisal, az kitől mint tölt ki, magas, csúpos, hátrafüggő koronájok volt...”.⁴⁶ Az igazgyöngyöt a XVIII. századtól mindinkább helyettesítette a viaszra öntött üveggyöngy. 1791-től a nemzeti ellenállás jelképéül szánt magyaros öltözet kiállítása az „orientál gyöngyös” párták számának megfogyatkozása miatt nehézségekbe ütközött.⁴⁷ E fejkéknek minél

⁴² GÖNCZI 1866. 189.; SZABÓ Judit szíves közlése szerint – amit ezúton is köszönök – a Felső-Maros menti Gernyeszegen a pántlika szétajándékozásának máig kimunkált rendszere van.

⁴³ T. NAGY Imrét idézi KÓSA-SZÁNTHÓ 1979a 56.

⁴⁴ HAÁZ 1929. 446.

⁴⁵ TAMÁSNÉ SZABÓ 1995. 67., 73.

⁴⁶ APOR 1972. 27.

⁴⁷ KÖVÁRI 1860. 44.

módosabb változatát igényelték a közrendbéli leányok is: *háromforintos, szélyes ezüstös pántlikás pártán* nem adták alul.⁴⁸ A székelyföldi népviseletben a pártá emléke csak Lövétén, valamint a szomszédos peremterületeken: Felső-rákoson és a barcasági Tízfaluban maradt fenn. A rákosi lányok a múlt század közepén még minden úrvacsoravételkor feltették, másutt már akkortájt is keskeny fekete bársonyszalaggal helyettesítették.⁴⁹

A menyasszonyi koszorú különbözött a pártától. A XVII. században koszorújától a menyasszonyt rituális körülmények között fosztották meg: „az vőlegény hálózata bévített, s az vőlegénynek az vőfély presentálta, feláldván őket szép áldásokkal, azután az vőfély a kardját kivonta, és karddal a menyasszony fejéről az koszorút lemetszette és az kardja markolatáig lebocsátotta, mezítelen lévén a kard, (az azért volt, hogy emlékezzék meg a menyasszony, hogy mivel szüzességének jegyét, az koszorút karddal veszik le, úgy viselje magát az szent házasságban, hogyha azt megmocsokolja, kard lészen az fején), azután az vőfély jó éjszakát vett az új házasoktól, és az nyoszolyókisasszonynak kezit fogván, mezítelen karddal, az koszorú az kardban lévén és az szevendékhordozók elötte menván az lakodalmas helyre visszament.”⁵⁰ Némi egyszerűsödéssel ugyan, de hasonlóképpen ment végbe e rítus a múlt századi Oroszhegyen: „az előfalatozás végeztével a kisvőfély körül táncol a menyasszonnyal, a fejéről levett koszorúját pedig ellövik, annak a jeléül, hogy már asszony, s több virágot nem hordozhat”.⁵¹ Ugyanekkor Felső-rákoson a kontyra tett „cifrán

⁴⁸ APOR 1972. 29.

⁴⁹ KOZMA 1879. 111.; HAÁZ 1993a 27.

⁵⁰ APOR 1972. 58–59.

⁵¹ ORBÁN 1868. 103.

hímzett aranyos-ezüstös pártaabroncsra egy aranycsillámból készült csokor van feltűzve, esketés után a vőfély a csokrot tartó tűt kihúzta, a párta levált, legékesebb csokrot pedig a saját kalapjába tűzi, emblematikus jelképeként annak, hogy a párta jelképezte leányságnak vége van. Ezen párta- csonkításért azonban a vőfély kárpótlásképpen tartozik a legénynek egy bárányt, gazdagabbaknál egy borjút adni, a lány is, viszonzásul egy vőfély ruhát (cifra keszkenőt) ad vőfély uramnak.”⁵² Századunkban Felsőrákoson a párta három sor virágkoszorúval egészült ki. Ezek alkotóelemét, a sorozáskor a szeretett legénynek ajándékozott *rézvirágot* alkalmilag szedték össze a fiataloktól. Alkalmi szerepe a lakodalom éjfélen, a *bekontyolással* ért véget. Régies formájában ez így ment: „Megvirradván pedig, mikor gondolta a nyoszolyóasszony, hogy az új házasok felköltek, bément, az új menyecskét felöltöztette abban az öltözetben, az melyeket [...] az vőlegény küldett ajándékban, az fejét pedig pártával és igen szép orientális gyöngyökből köves főkötőkben csinálták bé”, majd bemutatták így az új férjnek, az örömszülőknak, a lakodalmas népnek.⁵³ E szövegek szerint tehát a korona (párta) a XVI–XVII. század fordulóján főúri hölgyek hozományában is szerepelt.⁵⁴ Ehhez csatolták a menyasszony szimbólumát, a virágcsokrot vagy koszorút. Névtapadással a koszorú neve átment a pártára már a XVI. században. Apáti Ferenc 1520 körüli *Feddő éneke* szerint a *párta elhullása* a szüzesség elvesztését jelenti.⁵⁵ Erre vall a következő, 1631-ből, Marosvásárhelyről származó szöveg is:

⁵² ORBÁN 1868. 210–211.

⁵³ APOR 1972. 59.

⁵⁴ RADVÁNSZKY Bélától újraközli BENYÓNÉ MOJZSIS 1988. 287., 290.

⁵⁵ „Serényen futamnak táncba az leányok, /Nyilván ott meglátszik az ő jámborságok./ Szertelen ha lészen az ő jámborságok,/ Ott elhull pártájok.”

„Annak az kis leainak az fejeben lattam enis az partat s az feleségem kerde hogi hol vöd azt az partát. S monda hogy az az leany atta ennekem, azki ez ejel Sipossal halt, mert tegnap leany vala most immar kontia vagyon. S az pajta-ba(n) haltak el egymást”.⁵⁶

A *konty* az erdélyi régiségben egyaránt jelentett fejtetőn viselt haját és valamilyen speciális fejfedőt: keszkenőt vagy (ék) köves főkötőt. A *bekontyolás* vagy *bekeszkenődés* fontos rítus volt, azért firtatták végbemenésének körülményeit az említett, 1631-es perben. A köznépi lakodalmakban éjfélkor került rá sor: a *cempeleasszony*, *kontyoló asszony* vagy *avató asszony*, Felsőrákoson a vőlegény apjának nővére készítette el az asszonyi státuszt kifejező kontyot, ami a XVII. században is asszonyhoz illő hajviselet volt: „Minden lófő vagy darabont embernek az felesége nagy kontyot viselt, abban nagy két tőt szúrt fel, mintha két szarva lett volna; az konty felől való része az tőnek hólyagos volt, azt a kontyon kívül hagyta” – APOR szerint.⁵⁷ A kontyütiket a parasztoknál gyűrű alakú *perec* helyettesítette – amelyre rávarrták a fonatokat (Felsőrákos) – vagy lapos *kontyfa*, *kontyvas* (Lövete, Kászon), újabban hosszú fogú kontyfésű. A konty helye viselője életkorát jelezte: a fiatalokét fentebbre, az öregekét lennebbre tették. A kontyot az asszonyi állapotot kifejező „bú nyomdogálta nehéz gúnyával”, fátyollal fődtek be: „tisztességes fátyol volt az fejeken, azt lebocsátották, hogy el igen vonszolódott ... Mikor útra mentek, az nyakokban hosszú fekete fátyol volt...”. A köznép is mindinkább „aranyos szélyű gyenge patyolatra”⁵⁸ vágyott. A hosszúkás

⁵⁶ SzT 1995. VII. 195. **konty** címszó. A peres iratot NAGY (1984b 156.) is közli.

⁵⁷ APOR 1972. 29–30.

⁵⁸ APOR 1972. 28–29.

fátyolkendőket azonban, helybeli előállítására ellenére, 1840-ben a Homoród mentén már csak az „éltesebb” nők facsarták „oly kecsesen, turbánszerűleg, hátul lecsüngő véggel a zacskószerű főkötőjük köré”. ORBÁN BALÁZS már csak Egyházásfaluban, Lövétén, Alsó- és Felsőrákoson, továbbá Hétfaluban gyönyörködhetett benne,⁵⁹ ahol nélküle se télen, se nyáron asszonynak a házból kimenni nem illett.⁶⁰ Ugyanakkor, a múlt század harmincas éveiben a legszegényebb Nyárad menti szolgáló is bolti kendőre áhítozott.

A keszkenő alatt *csepeszt* (főkötőt) viseltek. Mivel ezt Háromszéken és Alcsíkon is a völegény vagy a leendő anyós ajándékozta,⁶¹ itt a kelengyében nem szerepelt, míg Felcsíkon igen. A főkötő a köznépnél már nem *jóféle* (igaz)gyönggyel volt kirakva, mint a XVII. századi főúri asszonyoknál, hanem cifra hímzés díszítette.⁶² A vászonzacskóhoz hasonló főkötőt később kismester készítette, ekkor a taft vagy csipkefőkötőt csipke, üveggyöngy, selyemszalag, művirág díszítette. Ezt a típust idővel a *tarajos* vagy *magyar* főkötő váltotta fel. APOR szóvá is tette, hogy korábban „nem vala annyi módi a fejeken ... nem vala annyi taré.”⁶³ A Székelyföld különböző tájain más és más változata vált divattá.⁶⁴ A főkötő színe utalt a viselés alkalmára is. A fekete színű csepesz ünnepélyes, a színes inkább hétköznapi volt. Háromszéken a múlt században a fiatalok világos vagy élénk, az idősebbek sötét színűt hordtak. A kontyoláskor még magában viselték – akárcsak ma a kászoniak, csíkiak, ha lakodalomba vagy keresztelőre mennek –, máskor ken-

⁵⁹ ORBÁN 1868. 84., 210–211.; 1869a 28., 79., 148.; KÖVÁRI 1984. 117.

⁶⁰ ORBÁN 1868. 84.; 1869a 28., 79., 148.

⁶¹ Ú. KERÉKGYÁRTÓ 1981–1984. 89.

⁶² Amint azt ORBÁN (1868. 85.) Lövétén még tapasztalta.

⁶³ APOR 1972. 28.

⁶⁴ VÁMSZER 1977. 138–139.

dővel vagy kalappal le kellett fődni. E főkötők viselőjük módosságát is jelezték: Hajdu Rózsa málnási *csepeszvarróné* 1890 körül a szomszédos Bükszádra két sor csipkével és egy szalagcsokorral díszített főkötőt készített, mivel a megrendelő kétökrös és egylovas gazda felesége volt. A négy sor csipkefodor díszítésű és két szalagcsokros viszont a négyökrös és kétlovas gazda feleségének járt ki.⁶⁵ A jobbágyfalvak lakói nem viselhetek keményített csipkés főkötőt. E fejfedő rituális funkcióban őrződött meg: Felsőrákoson az idős asszonyok halni készítettett fejrevalója, amin a „kendő ügyesebben áll.”

A múlt században munka közben a nők Csíkban pörge, Felsőrákoson és Háromszéken széles karimájú kalapot is viseltek,⁶⁶ „De azért ebből korántsem következik, hogy Csíkban a nőuralom inkább otthonos lenne, mint másutt” – vélekedik ORBÁN Balázs.⁶⁷ Inkább rangot jelenthetett: „akinek ilyen kalapja nem volt, az a csepeszre fejkendőt kötött”.⁶⁸ A felsőrákosiak úgy emlékeznek, hogy e vastag, meleg fejfedőt századunk 20-as éveiben kezdte felváltani az udvarhelyszéki préselt; szalma, *rizskása* kalap. Ez utóbbit ott látjuk az ORBÁN BALÁZS megörökítette udvarhelyszéki vásározók kendőjén vagy főkötőjén.⁶⁹

A régi fejfedők sorában az abroszokról, nagykendőkről kell megemlékeznünk. A XVII. században „nyárban egy abroszt vagy kendőt kerítvén nyakok körül, úgy mentenek az templomban...”⁷⁰. E lepelfélék anyaga a már vázolt

⁶⁵ A gyűjtő (Herepei János) feljegyzései a SzNM néprajzi gyűjteménye 4808–4809. leltáriszámú bükszádi főkötőihez.

⁶⁶ ORBÁN 1868. 210.; 1869a 28.; BALÁZS 1942. 142.

⁶⁷ ORBÁN 1869a 28.

⁶⁸ BALÁZS 1942. 142.

⁶⁹ ORBÁN 1971. 70. fkp.

⁷⁰ APOR 1972. 29.

folyamat szerint változott, a háziszőtttestől a finom szövetekig, flanelig. A múlt század második felétől gyakorivá vált a posztó *nagyruva*, utolsó negyedétől pedig a *hárászkendő*. Utóbbit Háromszéken 1875., a Homoród mentén 1911., Csíkban 1918., Felcsíkban csak 1928 után jelzik parafernumleveleink. Míg nagykendőből csak egyet-kettőt kapott egy leány, a fejrevaló kendőinek száma akár egy tucatra is felmehetett. Bizonyára a gyolcs főrevalók emlékeként Csíkban „ösi” szokás szerint csak a katonarenden levők viselhettek hófehér kendőt, a jobbágyrenden levőknek csak a háziszőtt színes kockás dukált.⁷¹

Ugyanitt a fehér kendő gyászt is jelzett. Különben a főköti divatjának múlásával az egyeduralkodóvá váló *keszkenő* elveszítette szigorú állapotmegkülönböztető jellegét. Ma már nem jelent bűnbeesést, ha egy leány a fejére köti, sőt büszkélkedik vele, hiszen legtöbbször legénytől kapja ajándékba, vásárfiaként. Az egyéni ruhatárakban a fejkendők nagy száma, változatossága gazdag jel- és ajánlásrendszer kialakulásához vezetett. Felsőrákoson pl. a *selyemrojtos posztóruvát* karácsonykor, a fekete *selyemrojtú tiszta fekete selymet* – az *anyóskendőt* – pünkösdkor, úrvacsoravételkor tették fel a fiatal asszonyok, az anyóstól kapott *piros-zöld virágos selymekendőt* első templomba menetelükkor. A leányok és a fiatalasszonyok is ma leginkább a *pirosrózsás feketeföldűt* kedvelik, ezt kötik fel a templomba menni, míg az esti táncmulatságban már a *fehér alapú rózsás* járja. A kendő megválasztásában – a nagyünnepeket nem számítva – az egyéni hangulatnak van ma szerepe.

⁷¹ T. NAGY Imrét idézi KÓSA-SZÁNTHÓ 1979a 58.

Alsóruhák

A magyar parasztingeknek két fő szabástípusa van, műszóval élve lehetnek mellévarrott és bevarrott ujjúak.⁷²

A mellévarrott ujjú inget négy vászonszélből alakították ki, két szél adta ki a derekát, egy-egy az ujját. Az ujjak és a derék csatlakozását rombusz alakú pálhával tették kényelmesebbé. Az ilyen ingeket az esetek döntő többségében, díszítő öltéssel varrták össze, erősítették meg a nyakrész ráncolásnál, és hímezték ki a vállfőn vagy a csuklónál. Ezt az ingformát különösképpen a reneszánsz kedvelte, és gyakori a magyar, a román viseletben, valamint a szláv népeknél is. Az erdélyi magyarságnál Kalotaszegen, Torockón, a Kisküküllő mentén, továbbá a tízfalusi és gyimesi csángóknál maradt meg, de errefelé is a bevarrott ujjú ing váltja fel. Hogy a Székelyföldön megvolt-e valaha, arra nézve egyetlen adatunk van, Lövétéről, ahol a múlt század közepén az ingen „a vállfő, vagyis az ujj a nyak kivágásánál kezdődött”.⁷³ Egy 1883-as leírás szerint a székely nők „az ingüket elől ráncokba fogják. Ezekre színes fonalakkal, virágokat és más díszítményeket varranak. Ráncba fogott elől az ing ujja is”.⁷⁴ NAGY Jenő ebből a mellévarrott ujjú ingre következtetett, amit a kászoni románság meg is örözött, e sorok azonban a másik ingtípus régebbi változatára is illenek.

A bevarrott ujjú ingtípus szintén lehetett ráncos elejű és ujjú, mégis más volt a szerkezete. A derekát egyetlen, a vállvonalon kétrét hajtott vászomból alakították ki, itt nyaknyílást vágtak bele, az ujjait pedig a vállhoz illesztették,

⁷² PALOTAY 1931.; 1938.

⁷³ HAÁZ 1929. 445.

⁷⁴ Közli NAGY 1972. 267.

bevarrták, alulról szintén pálhával bővítve. Az ilyen inget akkor ráncolták, ha a derékrészre és az ujjakra bőven szántak anyagot. Ez nemcsak széppé, hanem célszerűvé is tette, mert a túl szűk ingben nem lehetett jól mozogni, dolgozni, és az utóbbi hamarabb szét is feslett. A házivászon általában keskeny volt, egy szél nem több, mint 40–45 cm széles, ezért gyakorta legalább egy fél széllal megtoldották a derékrészt. A bevarrott ujjú ing nyakát háromféleképpen alakították ki: vagy téglalap alakú darabot metszettek ki a kétrét hajtott vászonzól érintetlenül hagyva a vállrészt, vagy csak vízszintesen behasították, vagy a kissé ovális nyakkivágás alatt elől, középen, függőlegesen be is hasították a vásznat: ez adta a *hasítékot*. A nyakon a vászonfölsleget régebben *tű elejébe*, gombolyag ráncba szedték, miáltal *ráncos inget* nyertek.⁷⁵ Újabban a ráncokat a hasíték két oldalán függőlegesen arasznyi hosszon *letődzölték* (gépöltéssel levarrták), miáltal *hajtókás* vagy *hajtásos* mejjű vagy egyszerűen *mejjes* ing keletkezett. Ez utóbbi lett századunk gyakoribb ingtípusa, mert varrógéppel könnyen és szépen le lehet varrni a hajtásokat. A régebbi, egyszerűbb *hasítékos ing* nyakát csupán csak ráncolták, hasítékát beszegték. A nyaknyílást egyszerű pertlivel zárták, míg ez újabb, *borított mejjűnek* a hasítékát *gombpántosra* képezték ki. A mély, téglalap alakú nyakkivágáshoz hasítékra nem volt szükség, viszont elől-hátul összébb kellett húzni és rögzíteni kellett a ráncokat. A szegletessé váló ingnyakon ujjnyi széles sávot ráncoltak, majd az a Küküllő, a Gagy és a Nyikó mentén

⁷⁵ A ráncolásnak egy ritkán alkalmazott, de már a XVI. században is előforduló módja az ingnyak pántlikával való összehúzása. Ezt figyelhetjük meg Marsigli székel hajadonján. Az ilyen ráncolás emlékét a háromszéki Uzonban századunk harmincas éveiben CSULAK Magda jegyezte fel (kiadatlan gyűjtésének gépelt másolata a birtokomban).

darázfészkes szedéssel (V alakú öltéssel) *kapták össze*, a Homoród mentén pedig háromsoros láncöltéssel⁷⁶ rögzítették, fehér cérnával. A kimetszéstől meggyengült vásznat *görszegéllyel*, huroköltéssel szegték, ahogy ők mondták *besodorták, hurokba vették, sűrűn behányták*. Udvarhelyszéken kívül a szegletes nyakú, *hímes* ing e formája Háromszék és Csík több falujában is előfordul. Hasonló nyakkivágású, fehér patyolatingben tartotta esküvőjét 1672-ben gróf Thököly Éva is.⁷⁷ E formát a XVIII. században is ismerhették a székely nők, ugyanis az 1764-es madéfalvi veszedelem után Bukovinába menekült, majd onnan Dévára és környékére telepített székelyek, „dévai csángók” is ezt viselik, ők piros, kék vagy fekete színű cérnával és szövőöltéssel *szedve*, darázsolva díszítik.

A ráncok rögzítését keskeny szegés vagy pánt biztosíthatja, ez utóbbi megoldás a gallér alkalmazásához vezetett. A székelyek több gallérfélét kedvelték a keskeny álló *pánttól* az álló vagy a fekvő *taréig* vagy *tászliig* (ráncolással vagy hajtásozással kialakított fodor, az ilyen gallérú ing neve *fodor-, tarés- vagy tászlis ing*), a különböző formájú és méretű visszahajtott gallérig.

Hasonlóan sokféleképpen alakíthatták a csuklóhoz bőven ráncolt ujjat is: ritkábban kereken, lobogósan hagyták és legfeljebb néhány öltéssel szűkítették, gyakrabban könyöktájt vagy lentebb ráncolták, vagy éppen különböző alakú és anyagú kézelővel rögzítették. A ráncolás keskenyebb vagy szélesebb sávra terjedhetett, és rögzíthette hímzés vagy pánt. A kézelőre is varrhattak fodrot vagy csipkét, akár három rendben is. Lévéen az ing látható ruhadarab, se szeri, se száma a szépítésére irányuló tudatos

⁷⁶ KÓSA-SZÁNTHÓ 1979a 65.

⁷⁷ HÖLLRIGL é. n. 376.

díszítési eljárásoknak, a ráncok *petrezselymes, zabszemes, darázfészkes, barackmagos* szedésétől a kézelő és gallér – főleg fehér cérnával való – hímzéséig,⁷⁸ a mell hajtásainak változatos számú és arányú/ritmusú elhelyezéseig, a hajtások által közrevett *kopac* részek kihímzéseig, azok egyenes szélű vagy cakkos vászon- avagy csipkerátéttel való tetszetőssé tételéig; a hajtásokat alulról rögzítő *palló* gyakran *vízfolyásos* (hullámos) gépöltéssel való díszes letűzéseig.⁷⁹ A kézi hímzést mindinkább a varrógéppel kivitelezhető díszítőmegoldások és a gyári anyagok (csipkerátétek, stikkolások, farkasfogak) rátétként való alkalmazása váltotta fel. Még 1739-ben a csíkszentgyörgyi nemeslány, Bochkor Katalin hozománylevele szerint csaknem mind a tizenöt ingét hímzés díszítette. A fennmaradt székely ingeken azonban a kézi hímzés már ritkaság, míg a hagyományőrzőbb gyimesi csángóknál az inghímzés mondhatni napjainkig él.

Az ing anyaga fokozatosan finomodott: előbb csak az ünneplő ing ujját vagy csak a gallérját készítették gyolcsból, aztán az egész ünneplőt, végül már a viselőt is. E folyamat állomásait nemcsak a levéltári adatok jelzik,⁸⁰ hanem fennmaradt ruhadarabok is. Így pl. Felsőrákoson megőrződött a nyakra külön is rászerezhető *rakott nyakú csipke* vagy *tászli*, ez leplezte a *nyakszorító* elnevezésű bársony nyakpántot. A felsőrákosi nyakfodor egyúttal jó példája a viseletdarabok funkcióváltásának is: ORBÁN BALÁZS még a leányok ünnepi viseletelemeként ismeri meg, századunkban azonban már csak esküvői kellék, a menyasszony nyakát ékíti.

Ahol párhuzamosan többféle inget viseltek, e darabok

⁷⁸ GAZDA – LŐRINCZI 1988.

⁷⁹ GAZDA 1986. 264–291.

⁸⁰ SzT V. 1993a 641–642. **ing** címszó; IV. 1984. **gallér** címszó. Megjegyzendő, hogy az 1788-as adat férfiingre vonatkozik.

funkciója különböző volt. Felsőrákoson pl. századunk elején az öregasszonyok *pántos nyakú*, *borított mejjű* inget viseltek, a fiatalabb nők a tászlis nyakút és – itt *szedettnek* nevezett – hajtásos mellűt. A hétköznapi durvább házivászonból, az ünnepi bolti gyolcsból készült. Az utóbbit, szélességének köszönhetően is, módosabban szabták, gazdagabban ráncolták és hajtásozták. A hatvanas évekre a kihajtott gallérú ing jött divatba. Ezt a fiatalok keresztszemmel ki is hímezték. Háromszéken, Málnáson, Szentkatolnán a múlt század végén a szegletes kivágású, ráncos, lencérnával *meghányt* nyakú inget nyáron, a *tarés* (fodros) nyakú, begallérozott ujjú inget pedig a többi évszakban viselték.⁸¹ Menaságon a múlt század végén a fodros nyakú ing annyira kedvelt volt, hogy menyasszonyi ingnek is ezt választották.⁸² A kelengye 3-12 (átlag 12) inge tehát nem volt mind egyforma. Erre azonban csak 1739-ből, Bochkor Katalin esetében van részletekbe menő bizonyítékunk. Az újabb kori anyagból annyit tudunk, hogy ritkán, mintegy kéthavonként tudták megszervezni a mosást, ezért viszonylag sok – hetenkénti váltásra elégséges – fehérneműre volt szükségük.

Nem tudjuk, az előző századokban mennyire fejezték ki az ingek viselőjük táji, helyi identitását, mindenesetre a hímes, mellévarrott ujjú inget már a múlt század végén románosnak érezték. A népviselet visszaszorulásával, majd felújításával felerősödhetett az ingek helyi identitást kifejező funkciója, ami azzal is összefügghet, hogy a kisszámú helyi specialista az általa készített öltözetdarabok szabását és díszítését saját ízlésével, képességeivel alakította.

⁸¹ CSULAK Magda kiadatlan gyűjtése.

⁸² Ú. KERÉKGYÁRTÓ 1981–1984. 85. (Menaságon a *tarés ing* 1860 körül jött be divatba.)

Az ingalj, székelyföldi nevén *pendely* minőségét és jellegét nagymértékben befolyásolta a rendelkezésre álló anyagválaszték és az öltözet változásával együtt a fehérenemű változása is. A durvább kendervászon pendelyt hozzávarrták az ingvállhoz, vagy madzaggal a derekukra kötözték. A korcos megoldás a lyukakon átfűzöthöz képest újkeletűnek látszik. A pendelyt alkotó vászonszeleket – a peremvidéken fennmaradt példák szerint – a Székelyföldön is huroköltéses kötéssel (*bokorkötéssel, vízfolyással, minden ember kötésével*) erősíthették össze, sőt az ünnepre szánt darabok aljára csipkeöltéssel varrt kicsi-, nagy- vagy *rudaskötést* is alkalmazhattak, amit valószínűleg a feltűzött szoknyaviselet indokolt.

A kivetkőzést közvetlenül megelőző időszakban a pendelyt nyitott fenekű *szárasbugyi* váltotta fel, amit bolti vászonból varrtak.⁸³ A gyári anyagok győzelme egybeesett az ing kizárólagos alsóruhává válásának időszakával; ekkortól ismét egybeszabták az inget és aljat, de az így készített hosszúing ujjja megrövidült, majd végleg elmaradt. Legutolsó házi készítésű változata, a vállpántos, hosszú *csórényakú* ing már egyértelműen fehérenemű.

* * *

Mindazon hagyományos kultúrákban, amelyekben a ruházódást az éghajlati tényezők kötelezővé teszik, a meztelenül végrehajtott cselekvések mágikus, rituális jelentést nyernek. Így volt ez a székelységnél is.⁸⁴ A meztelen női

⁸³ A jobbágytelkiek tudatában a népviselethez olyannyira nem járt bugyi, hogy a táncsoportjuk tagjai még az ötvenes években is anélkül táncoltak, míg egyszer aztán a táncmesterüket figyelmeztették, hogy a táncosoknak „még a köldökük is látszik”.

⁸⁴ Az ezután felsorolt, külön nem hivatkozott adatok saját gyűjtéseim Háromszék és Erdővidék falvaiból az 1970-es évekből.

fenék a frissen bevetett földhöz ütögetve a néphit szerint a biztos termést előlegezte. A meztelenséggel el lehetett riasztani a gonosz, de legalábbis a konkurens erőket: (kiemelt időben – hajnalban; és kiemelt módon – háromszor és szótlanul) körbejárva/körülzárva a gabonával vagy kenderrel bevetett földet, megvédték azt; annak termését nem verték el a madarak. Az állatok is megvédhetők voltak a hamvazószerdán éjjel tizenkét órakor balkézrel font *balogfonallal*. Állítólag Zsigmond Istvánné Magyarhermányban a század elején (?) „anyaszült csórén fonta, úgy hogy még a hajkötőt is kivette a hajából”. Ha ilyen fonallal kötötték keresztül a felakadt vizeletű marhát, „leeresztette” tőle. Valamiféle ősi tudatalatti gonoszelhárító gesztus lappanghatott a XVIII. századi gyalázkodó kászoni asszonyok magatartásában is, akik haragosuknak hátat fordítva fel emelték pendelyüket, tomporukat mutatták, sőt arra rá is vertek.⁸⁵

A felsőruhák szokványossá válásával a testhez közvetlenül hozzáérő alsóruhák őrizhettek meg hasonlóképpen mágikus funkciókat. Csernátonban pl. a *beteg* (havibajos) asszony köteles volt megvédeni a saját tisztátalanságából származó rontástól a meglátogatott csecsemőt: e célból az inge alatt át kellett dugnia. Fehérneműjén keresztül szerelemmel rontható s ennek megfelelően gyógyítható is volt az egyén (főleg a legény). Kézialbisban azonban e művelethez már a század elején is a szomszédfalusi román tudósasszony segítségét vették igénybe.

Tudott ezenkívül a néphit a betegszellemnek áldozatul szánt ingról is. Berecken a *csumainget* az 1896-ban született Rózsa Miklós szerint egyetlen éjszaka kellett megfönni, megszöni és a *tanórok* kapujába kitenni, hogy a helység meg-

⁸⁵ IMREH – PATAKI 1992. 305.

meneküljön a járványtól. Vargyason a *kolerainget* kilenc Anna varrta meg, s közben egy szót sem szabadott szólalniuk. Felső-rákoson csak hét Anna nevű nő kellett ehhez: összegyűltek, a betegre feladták az inget, és kikiabálták a betegséget: „X. Y.-t a kolera leli”. A hiedelemtörténet az eredményről nem beszél.

Hogy a testi fehérneműket felsőruhák nélkül hordták-e valaha, nem tudjuk, ünnepen – legalábbis APOR Péter szerint – egy nyakba vetett abrosszal vagy zekével, bundával kiegészítve viselték.⁸⁶ A kérdés felvetése mégsem alaptalan, emellett szólnak az aratáshoz kapcsolódó öltözködési hagyományok: a nagy kánikulában Jobbágytelkén a nők a gabonátábla széléhez kiérve ingre-pendelyre vetkőztek, gondosan vigyázva, hogy a leterített lájbik, rokolyák esztétikusan sorakozzanak a föld végében. Felső-rákoson a múlt században szintén ingben és pendelyben, a férfiak ingben és gatyában arattak. Később a már alsóruhává degradálódó fehér rokolya is részévé vált ennek az alkalmi együttesnek.

Felsőruhák

A fejtős szőttes, a rokolya és a szoknya

A székely viseletet a köztudat elsősorban házilag szőtt öltözetdarabjaival azonosítja. A székelység önellátó tevékenységére a múlt században többen, így GEDŐ JÁNOS és az ő nyomán SZILÁGYI Sándor is felfigyelt.⁸⁷ GÖNCZI János

⁸⁶ APOR 1972. 29.

⁸⁷ SZILÁGYI 1854. 101. „Öltözetjük magyaros, részint bolti, nagyjából háziszőttes kelméből készült.”

szerint a maroszekei férfiak és nők is (jórészt) otthon szőtt ruhákban járnak: „a székely asszony szégyenlené, ha egy fersingnek valóért is mindjárt a boltba kellene szaladnia”.⁸⁸ Az 1840-es évektől valamennyi székely tájegységen hirtelen felszaporodó fejtős szöttesek gazdag jelrendszer hordozói: „színeiből a községre, viselőjének életkorára, sőt a család rangjára, módosságára lehetett következtetni”.⁸⁹ 1871-es, 1886-os és 1906-os csíkszentdomokosi parafernumlevelek említenek *veres, kék*, továbbá *magaszötte takáts rokolyákat*, az 1906-os 5 darab *egyes szötte szoknyáról* is beszámol. Valamennyihez saját *előruha* (kötény) tartozott. Már a múlt századi közírók is észrevették, hogy a *szoknya* általában vastagabb, a *rokolya* vékonyabb anyagú felsőruha.⁹⁰ Téli viselő szoknyának valót szöttek vastag, meleg gyapjúból: természetes színű fehér láncfonalból és barna vetülekéből, vagy teljesen feketére festett fonalból, csupán a szoknya aljára szánt díszítő csíkokat hagyták fehérén. Az ünneplő szoknya bolti posztóból készült.

A vékonyabb rokolyák, melyekből a nők 1848–1913 közt (sőt Csíkszentdomokoson még 1956-ban is) a parafernumlevelek szerint 2–9 darabot vittek férjhez, készülhettek gyári vagy házi anyagokból is, utóbbi esetben durvább vagy kevésbé durva kendervászonból, finomabb vegyes (kender és gyapot) vászonból, festetlen pamutból vagy pedig fejtőből. A kenderrokolyák főként a szegényeknek *miesnapra* (hétköznapra) készültek, leginkább mezőre, leánykáknak iskolába járni. Festhették egyszínűre, vagy díszíthették *csépezéssel*, vagyis csíkok beleszővésével. Sok öregasszony emlékezett még rá a hetvenes, nyolcvanas években Három-

⁸⁸ GÖNCZI 1866. 190.

⁸⁹ Ú. KERÉKGYÁRTÓ 1981–1984. 86.

⁹⁰ Lásd KRESZ 1956. 129.

széken, hogy gyermek- és fiatalasszony korában a csepűrokolya véresre verte a lába szárát.

A gyapottas-fejtős rokolyák már előkelőbb rangot vívtak ki maguknak. A (fejtős) *szőttes* két szálcsoport, a felvető vagy *mejjék*, azaz láncfonal és beverő vagy *ontok*, vagyis vetülék kereszteződéséből keletkezett. Minőségét mindenekelőtt a lánc sűrűsége, valamint a szövéshez használt nyüstök száma határozta meg: a kétnyüstös szőttes esetén a ritkább láncot a vetülék egészen lefödte (ezért láncfonalnak akár kendert is használhattak), és így csak a vetülék színe látszott. Az ilyen vásznat *egyesszöttesnek* nevezték (szaknyelven ripsz), mivel minden bordafokba csak egy szálát fűztek. Az egyesszöttesrel élénk, a vetülékével teljesen egyező színű vásznat lehetett szőni. Díszítésének legkézenfekvőbb módja a színes vetülékszálakkal történő sávozás. A sávok, a *labodák* érintkezésénél *farkas fogasnak* nevezett minta keletkezett. Az ilyen díszítésű darab már megérdemelte az ünnepi használatot.⁹¹ Egyesszöttes vászonból főleg Csík-Gyergyó-Kászon-székben készítettek rokolyát. Állítólag ez a technika a hűvös éghajlatnak megfelelő, kellően vastag anyagot eredményezett.⁹² A csíkiak köznapinak *másodegyest* szőttek, ez esetben a láncszálak váltakozva egyesével, ill. kettesével haladtak át a bordafokon, amitől valamivel lazább vászon keletkezett.⁹³ A Székelyföld valamennyi többi tájegységén *kettősen vetették fel* a fonalat, vagyis minden bordafokba két láncszálát fűztek. Ez egyszerűbb szövés technikák mellett azt eredményezte, hogy az egymást keresztező szálcsoport színei kölcsönösen módosították egymást. Teljesen tiszta színek csak akkor keletkeztek, ha a két irányú szál azonos

⁹¹ JÁNOS 1970. 380.

⁹² NAGY 1972. 239.

⁹³ JÁNOS 1970. 380.

színű volt. Egyszínű vásznat szoktak simán (vászonkötéssel) is mintásan is szőni. A tiszta színű kettős szőtteket vasárnap délután, táncban viselték a felsőrákosiak: a *pirosba* pirosat leányok, a *kékbe* kéket asszonyok, a *feketébe* feketét öregasszonyok. Katolikus vidékeken, pl. Lövétén, adventkor és nagyböjtben is feketébe öltöztek. Háziszőttes fekete vászonban életkoruktól függetlenül jártak temetésre is, gyászruhának ugyanis nem illett a legszebb, nagyünnepelő fekete szőrszoknya. Ezt már APOR Péter nemesei is így tartották: „az keservesek mentől durvább fekete posztóba öltöztenek ... az asszonyok kendervászonból burkot csináltak az fejekre, azt megfeketítették ... Még az idegen emberek s asszonyok is cifra köntösben nem mentenek, hanem mentől közönségesebben lehetett, úgy öltöztenek.”⁹⁴ A teljesen egyszínű, többnyüstös, mintás szövés elsősorban Udvarhelyszéken járta; ennek elterjedése – amint azt KÓSA-SZÁNTHÓ Vilma észrevette – összefüggött azzal, hogy a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben éppen Székelyudvarhelyen és Székelykeresztúron szerveztek szövőipari tanműhelyt.⁹⁵ Emellett szerepe lehetett a Szászföld közelségének, a szász takácsiparnak is, mely nagyszámú házi bedolgozóval működött. Lehet, hogy sok székely leány a szásznoknál szolgálva szerezte meg a hímes szövés tudományát. A Marosvásárhelyi Iparkamara is felfigyelt rá, hogy „Udvarhely megyében volna legjobb talaja a szövőiparnak. Itt már régebbi idő óta dolgoznak e fogyasztó ipar számára.”⁹⁶ E vidéken helyi identitásjelző szerepet is betöltött a más és más mintájú *hímes* szőttes. Székelyvécke és Szentkeresztbánya a *bogos*, Varság a *hornyol-*

⁹⁴ APOR 1972. 69–70.

⁹⁵ KÓSA-SZÁNTHÓ 1979a 71.

⁹⁶ *A Marosvásárhelyi Iparkamara ...* 1906. 72.

tas, Siklód és Homoródszentmárton a *barackmagos*, Vlahica és Lövete a *békaszemes*, Udvarhely környéke a *macskanyomos*, Nyikómalomfalva az öt- és nyolcnyüstös *hímes*, *uborkahímes*, Fenyőkút a *táblás*, Agyagfalva a *négyes*, Homoródkeményfalva a *borshímes*, Homoródalmás a *rudas*, Szentábrahám a *lapockás* szöttest tartotta sajátjának és alkalmazta különösen a fiataloknak szánt rokolyákra.⁹⁷ Marosszék felé is átnyúlt az elterjedési övezete, a szövő háziiparáról nevezetes Abodon, Gegesen, Havadtőn és Makfalván valószínűleg ilyent (is) szöttek,⁹⁸ de a csíkszentdomokosi parafernumlevelek tanúsága és JÁNOS Pál adatai⁹⁹ szerint a századforduló után csíki asszonyok is elsajátították szövéstechnikáját. Háromszékről Zaboláról *bolhás* (aprómintás, négynyüstös) szöttesre van adatunk. Az élénk színű szöttes sok fejtőből készült, ezért egyszersmind a jobb mód kifejezője is volt.¹⁰⁰ Elsősorban leányoknak szöttek, piros színben, de előfordult zöld, kék és fekete változata is. Mind az egyszínű, mind a hímes szöttesek készülhettek úgy is, hogy a láncfonal fehér vagy fekete pamut legyen, s csak a vetülék élénk színű. Ez valamivel olcsóbb megoldás volt, mely az egyszínű szöttesek esetén tompább árnyalatot, a hímesek esetén viszont erőteljesebben kirajzolódó mintát eredményezett. Háromszéken a kéket is használták láncként, ez pirossal keresztelve *szederjes* színt eredményezett. Ez az idős asszonyok színe volt a fekete mellett.

Az egyszínű szöttesek mellett Székelyföld-szerte a *pántlikásokat* (csíkosakat) és kisebb mértékben a kockásokat is

⁹⁷ E minták helyhez kötését a SZNM Zsuzsi és Andris népviseletben gyűjteménye alapján sikerült elvégezni. SZNM ltsz.: 5523(106), 5526(112), 5476(114), 5481(125), 5482(126), 5523(107), 5532(122). Egy részüket közli KÓSA-SZÁNTHÓ 1979a 72.

⁹⁸ KOZMA 1879. 296.

⁹⁹ JÁNOS 1970. 380.

¹⁰⁰ KÓSA-SZÁNTHÓ 1979a 72.

kedvelték, Csík-Gyergyó-Kászonszéken kívül mindenütt kettősen szöve. Ez esetben a csíkok sem voltak tiszta szí-
nűek. Amennyiben a színes csíkokat a láncfonal adta ki, az
egyszínű vetülékes vásznat *szélbeszőttnek* nevezték. Ezzel
gyorsabban lehetett haladni, mint a *keresztbecsikossal*, mely-
nek csíkozását a vetülék adta ki. A régebbi székelyföldi
szoknyákat és rokolyákat általában egyetlen, illetve keskeny
szövőszékben szőtt vászon esetén két egymás mellé toldott
vászonszélből szabták. Felsőrákoson még az egyébként elég
hosszú segesvári takácsszötteket is kettévágva, *tászlisan*
varrták meg. A fennmaradt század eleji háromszéki szok-
nyák jórészt szintén a vetülékben csíkozott anyagból készül-
tek; ezeket már nem vágják el, mert egyrészt változott a
divat, rövidült a szoknya, másrészt a sepsiszentgyörgyi
szövőgyár jóvoltából a háromszéki falvakban elterjedtek a
szélesebb szövőszékek.¹⁰¹ A vetülék csíkozását, *labodás* szok-
nyát két szélből kellett összetoldani, a *széjbe szőtt*, tehát a
láncfonalban csíkozott szoknyát csak *táblásan, szélbe* lehetett
szabni, négy-hat meghatározott hosszúságú darabot egymás
mellé varrva. Ezt a megoldást Udvarhelyszékről¹⁰² is ismer-
jük. Háromszéken a ferde darabokból *ciklibe* szabott, V alakú
fecskefarokkal ellátott rokolyát újabb (század eleji), polgári sza-
bású darabként tartják számon.¹⁰³ Ezt a toldott szoknyával
szemben minden esetben hozzáértő varrónő varrta.

Mind a csíkozás mikéntje, a *vesszők, csépek* vagy *pántlikák*
szélessége, színe, egymáshoz viszonyított aránya és helyzete,

¹⁰¹ GAZDA 1968. 1022.

¹⁰² KÓSA-SZÁNTHÓ 1979a 72–73. és Keresztúr vidéki saját gyűjtéseim.

¹⁰³ FLÓRIÁN kutatásaiból tudjuk, hogy a cikkbe szabott részekből álló nyugat-európai szoknya mellett a párhuzamos szélű lapokból derékra ráncolt „magyaros szoknya” már a 17–18. század fordulóján megjelent. (FLÓRIÁN 1993. 107–115.)

belső tagolása, *hasogatása*, ill. *apró vesszővel* való külső keretezése,¹⁰⁴ mind pedig a szoknya szabásának és díszítésének részletei pl. az életkor jeleként szolgáltak a jelrendszert értő és ismerő ember számára. Kásonban a fiatalok szőttesein nemcsak a fehér-fekete-piros, hanem a kék és zöld is jelen volt, hogy az öregeknél ez utóbbi két színt a szederjeskék váltsa le.¹⁰⁵ Háromszéken a század elején, mihelyt valaki férjhez ment, igyekezett letenni a világos ruhát, és leginkább egyszínű barnába öltözött, a korosabbak *szürketarkába*, majd később *feketébe*. Ezt esetleg *megcsépezték*, de csak olyan színnel, „hogy az öregséget illesse meg: barnával, zölddel, hogy ne rikítson”. Az udvarhelyszéki Peteken minden tíz életév elteltével változott a felvehető ruha színe, pirosról zöldre, zöldről kékre, kékről barnára, barnáról feketére.¹⁰⁶ A csíki asszonyok is kedvelték a kávébarnát, mely a *vaksiás* rokolya névadó *csíkjának* színe volt fekete, sötétkék és piros csíkok mellett. Itt a szőttes színét a vallási előírások is befolyásolták: csak farsangban viselhettek élénk színű ruhákat, böjtben nem. A leányok *farsangi*, *búzakékes* rokolyáját a zöld, kék és barna mellett piros csík is díszítette, míg az idősebbekéről, a *sötétbúzakékesről* ez utóbbi már lemaradt. Böjtben viszont senki sem viselhetett pirosast.¹⁰⁷ Gyergyóban KISS PORTIK Irén gyűjtései szerint¹⁰⁸ a kék szín rokolyacsíkokban elfoglalt aránya – Mária színeként – a nő hitbuzgóságát tükrözte. A legünnepélyesebb szőttes Háromszéken az *aranyzás* volt, akárcsak Csíokban, de itt *rezesnek* nevezték.

¹⁰⁴ KÓSA-SZÁNTHÓ 1979a 74.

¹⁰⁵ NAGY 1972. 239.

¹⁰⁶ HAÁZ 1978. 138.

¹⁰⁷ JÁNOS 1970. 380.

¹⁰⁸ Szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm.

A szőttesek csíkozása táji, sőt helyi sajátosságokat is mutatott. Bár másutt is előfordult, Háromszéken gyakoribb volt, hogy két, amúgy is tompa színű sáv közé egy harmadik, az előző kettő vagy más két szín sodratából keletkező, *felleges* csík kerüljön. A nagy területre kiterjedő fellegest *rázottnak* nevezték. Felleges csíkozású rokolyához gyakorta társítottak rázott szőttesből készült mellényt. A háromszéki szőttesek tompa, komoly színűek voltak: sötét meggypiros, sötétkék, fekete, fahajszín.¹⁰⁹ A csíkiak élénk színű sávjait gyakran választotta el farkasfog. A csíkszentdomokosi egyes szőttesből készült egész rendek, a rokolya, mellény, kötény színezése közt mindössze a csíkok szélességében volt különbség, a rokolya javára. Egyébként a rokolya csíkjai Felcsíkon szélesebbek voltak, mint Alcsíkon. Csíkszentdomokoson már a 6 cm, Gyergyóban pedig a 7 cm szélességet is elérték, itt viszont „apró csépekkal (csíkokkal) hasogaták”.¹¹⁰ A gyergyói szőttesek a csíkiaknál mélyebb, sötétebb tónusúak voltak, itt kedvelték a liláskékét, feketét. Az udvarhely- és marosszékieket pedig falvanként eltérően mintázták, de itt is előfordultak csíkos szőttesek is. E jelrendszer időben is változáson ment át. Kászonban eltűnt a kék, zöld, szederjes, a piros-fekete csíkok viszont kiszélesedtek.¹¹¹ Csíkbán általában is a keskenytől a széles, az egyenlőtől az aszimmetrikus labodák irányába vezetett az út, meg a színek világosodásához.¹¹² De az új jelekhez is jelentések társultak, amit a beavatottak továbbra is értettek.

Koronként változó jelentése volt a szoknya hosszának is.

¹⁰⁹ F. E. dr. 1940.

¹¹⁰ KÓSA-SZÁNTHÓ 1979a 74–75.

¹¹¹ NAGY 1972. 240.

¹¹² JÁNOS 1970. 381.

A székelyeknél a XIX. században általában bokáig ért.¹¹³ Ugyanakkor „helyenként, pl. Csíkszentgyörgyön, a nemesi családok nőtagjai hosszabb (sleppes rokolya), a jobbágyrendűek pedig rövidebb rokolyában jártak”.¹¹⁴ E rendi megkülönböztető jel az általános rövidülési tendenciával meg a rangkülönbségek eltűnésével értelmét veszítette. Viszont megmaradt a jól meghatározott tájra, közösségre utaló funkció a szabás és kivitelezés megannyi megoldásában, kezdve azzal, hogy a derekánál ráncolják-e vagy hajtásolják és folytatva a *tászlis* vagy *farbavágott rokolyát* alkotó vászonlapok szélességének egymáshoz viszonyított arányával. A két félrész egykori egyenlő méretét vidékenként másként bontották meg, Udvarhelyszéken pl. az alsó rész harmada a felsőnek,¹¹⁵ Felcsíkban meg éppen fordítva, Gyergyóban pedig még a felcsíkinál is rövidebb a felső rész.¹¹⁶ Sóvidéken és Marosszéken a *gárnéros* vagy *másfél széles fodros rokolyának* különösen bő fodrot szabtak. Tájai sajátosságáá vált a szoknya bősége, melyhez 5–13 sing közti anyagot használtak fel. Különbözhetett a két szél összetoldásának megvalósítási módja a rakástól a ráncolásig, annak darázsolásáig vagy rátét, pl. színes szalag alá rejtéséig. Mindenik falu népe jól ismerte a díszítés helyi módjait: nemcsak az aljbélés, a *fattyúalj* alkalmazásának, színének, anyagának jellegzetességeit, hanem a rátét elhelyezésének, számának, méretének, anyagának másokétól való eltéréseit is. Ferdére vágott saját anyaggal pl. Háromszéken *pántlikázták* a szoknyát és mellényt, zsinórral inkább Bekecsalján *hányták* meg. Csíkban, Gyergyóban a bársonypántot kedvel-

¹¹³ SCHEINT 1833. Idézi NAGY 1972. 267.

¹¹⁴ NAGY 1972. 240.

¹¹⁵ HAÁZ 1993a 32.

¹¹⁶ KÓSA-SZÁNTHÓ 1979a 74.

ték. A Sóvidéken a derék alatti ráncokat szedték meg *petre-
zselymesen* vagy *darácsolva*, a bársonyszegőt pedig *lajtorjás
gyöngyös* díszítés kísérte.¹¹⁷ A kelme anyagának és szabásá-
nak változásával párhuzamosan, megváltozott a szoknya
díszítése is. Érdekes megfigyelése NAGY Jenőnek, hogy a
szöttes egyszerűsödése, uniformizálódása a díszítés gazda-
godásához vezetett, legalábbis Kászonban, ahol a lerakott
csikokon és a bársonyszegőn hímzett és applikált díszek
jelentek meg.

Előruha

A népviselet szoknyája, rokolyája speciális szerkezetével
nélkülözhetetlen ruhadarabbá tette a *karincának* vagy *elő-
ruhának* nevezett kötényt. A szoknya ugyanis anyagától
függetlenül csak kétoldalt és hátul volt bő. Elöl nem növel-
ték ráncokkal a nő hasát, egy arasznyi részt simán hagytak,
ide került a szoknya hasítéka is, amit valamivel leplezni
kellett. Terhesség esetén az asszonyok a szoknyájuk ráncos
részéből kibontottak egy keveset, elébbhúzták a ráncokat.

A viselő kötény nemcsak eltakarta a szoknya beráncolat-
lanul maradt részét és a hasítékot, hanem védte a szoknyát
a szennyeződéstől, az ünnepi pedig díszítette is. A székelyek
ünnepi előruhája lehetőleg finom, vékony anyagból készült:
a XVI–XVII. században gyolcsból, így 1681-ben a három-
széki Páván *orbai vetegetett gyolcsból*,¹¹⁸ aztán különféle *maté-
riákból* készült, Menaságon már a XIX. században gyakran
boltból vásárolták. SCHEINT úgy látta, hogy anyaga legin-

¹¹⁷ HAÁZ 1993a 32.

¹¹⁸ SzT 1978. II. 1128. **előruha** címszó.

kább *muszlin, tafota* vagy *fekete gyapjú*.¹¹⁹ A gyolcsrokolyákhoz csakúgy, mint a posztó- és szőrrokolyákhoz selyemből, patyolatból, míg a fejtős szötteshez szöttesből, ünnepnapra selyemből vagy finom szövetből, hétköznapra kartonból varrták. A kézi szövésű kötények általában két, egymás alá toldott szélből, tászlisan, a gyári szövetűek egy darab anyagból készültek. Előbbieket a toldás díszes megoldása és szalagrátét, utóbbiakat leginkább csipkerátét díszítette. A kötények hímzését HAÁZ Ferenc Rezső tanár kezdeményezte a 30-as években. A kötények éppúgy mutatnak helyi, illetve táji sajátosságokat, mint a szoknyák. A kötény volt a legelső finom felsőruhaféle: az újonnan feltűnő vagy nehezen beszerezhető drága anyagból hamarabb készült kötény, mint szoknya: *kézi fejtős előruháról* korábbról van adatunk (a háromszéki Lécfalváról, 1811-ből¹²⁰), mint hasonló rokolyáról (1832-ben a bélafalvi Tuzson Erzsébet egy *fejtős rokolyát, egy lángszín fejtőt, egy veres felleges rokolyát* s még egy *veres rokolyát* vitt férjhez, egy kivételével mindet előruhájával). Ez azt is jelenthette, hogy a múlt század első felében jobban átgondolt szabályok szerint társították a kötényt a szoknyához, mint később. Ugyanannyi vagy legfeljebb eggyel kevesebb kötényt kaptak a lányok kelenyében, mint szoknyát, rokolyát. A *köntőshöz* (ujjas derékrésszel egybevarrott szoknya) is járt előruha. A szolgálók ha szoknyát nem is, kötényt lehetőleg kértek a bérükbe.¹²¹

Felsőrákoson a közösség nemcsak az ünnepi szoknya, hanem az azokhoz társított előruha színét és minőségét is

¹¹⁹ SCHEINT 1833. Idézi NAGY 1972. 267. Valamint az elemzett parafernumlevelek szerint.

¹²⁰ SzT 1978. II. 1128. **előruha** címszó.

¹²¹ MOLNÁR 1980. 166–167. A marosszéki 28 szolgálo közül ünneplőt 19-en, viselőt 21-en igényeltek, volt, aki kettőt is.

meghatározta. Életkor és családi állapot szerint adott ünnepeken meghatározott kötényben jelentek meg. A szabályok kiterjedtek a kötényt a derékra rögzítő *karincakötő* színére, megcsokrozására és hosszára is. A szőtteskötényeknek összhangban kellett lenniük a szoknyával: ez a szoknyával azonos vagy keskenyebb és díszitettebb csíkozásban és szabásban (pl. tászlis kötény) vagy pedig a két ruhadarab szín szerinti határozott szembenállásában mutatkozott meg: piros szoknyához kék, kékhez piros kötényt vettek. Mégis, a karincák megválasztásában az egyéni ízlésnek a szoknyákhoz, lajbikhoz képest nagyobb szerep jutott.

A múlt század vége felé a háromszékiek már egyre ritkábban igényeltek kötényt, ami a szoknya szabásának megváltozásával járt együtt. A SZNM gyűjteményében egy, az elején éppen a kötény képzeletbeli szegélyének a helyén mintás – pl. ék alakú szalagrátéttel díszített – szoknya jelzi e ruhadarab visszaszorulásának első fázisát.

Ujjatlan felsőruhák

A csíkmenasági parafernumlevelek az ujjatlan női felsőruháknak két típusát különböztették meg: a *mellrevalót* és a *lájbit*, az előbbi – valószínűleg – szőrös bőrből, az utóbbi kelméből készült. A házivászon rokolyához, legalábbis annak régiesebb, kenderes, gyolcsos, kevesebb fejtős változatához még az irha *küsbundát* (*lajbibunda*, *rózsásbunda*, *cifrabunda*) viselték. Ennek archaikus szabású,¹²² bal vállon és oldalt gombolt változatát GERGELY Gizella szerint „a ré-

¹²² KRESZ 1978. 330–332.

gebbsi öregasszonyok” Udvarhelyszéken még hordták.¹²³ A XVII. században e szabással női *derekak* finomabb anyagból is készültek,¹²⁴ s a formát máig őrzik a torockói, kalotaszegi magyar népi mellrevalók.¹²⁵ A székelyföldi nőknél már a múlt században is az újabb formájú, elől nyitott *lajbibunda* vagy *szabadbunda* volt gyakoribb.¹²⁶ ORBÁN Balázs ennek több udvarhelyszéki és gyergyói változatát örökítette meg.¹²⁷ Az egyik udvarhelyszéki fénykép „nyáriasan” öltözött lányalakja flanelujjas bundamellényben áll,¹²⁸ az akkor még valószínűleg előkelőnek számító posztóujjat, Csíkban és néhol Udvarhelyszéken is rávarrták a mellény karöltőjére.¹²⁹ Lövétén az ujjatlan *küsbundát* télen-nyáron magukkal hordták, ha túl meleg volt, a karjukon.¹³⁰ Egyszerre volt viselő és ünneplő ruhadarab is: Felsőrákoson 1869-ben a pártás lány és a fátylas menyecske, századunk fordulóján pedig a menyasszony viselte.¹³¹ A viselő és ünneplő vagy díszítettségi fokában különbözött egymástól, vagy állapotában: míg új volt, ünnepeltek benne, ha már megkopott, elviselték.¹³² A vidéki szűcsöknek

¹²³ GERGELY 1978. 246.

¹²⁴ A Székely Nemzeti Múzeum alapleltárában található egy fekete klott (?) anyagú, tarka selyemcérnával, laposöltéssel írás után hímzett, prém-szegélyes, zárt elejű melles, amit az alapítónő, CSEREY Jánosné, XVII. századi női deréknak nevezett meg. Ltsz.: 742.P.93. Ez a tárgy kiegészíti a mellrevalók történetére vonatkozó eddigi ismereteinket, vö. GYÖRFFY 1929. 115–117.; FÉL 1936. 14–16.; FLÓRIÁN 1993. 113.

¹²⁵ NAGY 1977. 283.

¹²⁶ A forma történetére nézve lásd: FÉL 1936.; FLÓRIÁN 1993a.

¹²⁷ ORBÁN 1868. 66., 74., 85.; 1869a 149.; 1971. 70. fkp.

¹²⁸ ORBÁN 1971. 70. fkp.

¹²⁹ ORBÁN 1868. 75.; 1869a 28.

¹³⁰ HAÁZ 1929. 449.

¹³¹ ORBÁN 1868. 210–211.; a SZNM Fényképtára: ltsz.: 569.

¹³² NAGY 1972. 232.

és a közösség elvárásainak köszönhetően e műfajban is táji-helyi sajátosságok jöttek létre, amelyek pl. a bunda hosszában is megnyilvánulhattak, „A legtöbb udvarhelyszéki faluban csípőig, derékig ért, a szoknya derékpántját is takarta. Hosszú a gyimesi is. Ugyanakkor a lövétei, kecseti, farkaslaki derékig sem ért le, testhezálló, zsebe nincs, igen csinos női viselet.”¹³¹ Ilyen a Homoród menti is, de zsebes. Még inkább helyi jelleget kölcsönözött a kisbundáknak kivitelezésük, beleértve az általában hófehér, de Gyergyóban fekete alapszínüket is. A díszítmény eredetileg itt is szerkezeti jellegű volt, de csakhamar helyi arculatot nyert. A széleket mindenütt szegték, de ez a szegő pl. Felsőrákoson piros színű lett. Az összevarrást általában fehér irharátét takarta, akárcsak a hibás irhájú részeket. MALONYAY megfigyelte, hogy az udvarhelyi szücsök csak ezeket rejtették egy-egy virág alá.¹³⁴ A helyi díszítő stílus a díszítő anyagok (szirony, irhabőr, gyapjú-, selyem- és pamutcérna) és technikák eltérő arányában és az eltérő motívumokban is kifejezésre jutott. Helyenként más volt a rátét és hímzés aránya, Udvarhely- és Marosszéken az előbbi és általában a régebbi eljárások nyomai inkább megmaradtak: a mellényt körbeszegni, megirházni és a bundát elöl záró vitézkötésszerű, „huszáros sujtásozást”¹³⁵ kialakítani a szironyt alkalmazták, míg a szegélyezést kísérni, a varrást fődni a cifrázott szélű irhát,¹³⁶ díszíteni a sallangot, gyapjúbojtrátétet és a színes bőrből különállóan kivágott, foltszerű

¹³³ GERGELY 1978. 246.

¹³⁴ MALONYAY 1909. 38.

¹³⁵ ORBÁN 1868. 66., 74.

¹³⁶ Az irharátét szélét Kelementelkén pl. *patkónyomos* mintájúra vágták ki. GERGELY 1978. 248.

rátétet.¹³⁷ A bőrrátét csak szerényen simult meg a domináns hímzett minták közt; kék vagy fekete fejtővel varrták fel, *cérnázásnak* nevezett öltéssel.¹³⁸ A gyergyói mellest hímzés díszítette.¹³⁹ Bizonyára az öltéstechnikai megoldások (*szalagvarrás, keresztvarrás, laposöltés*)¹⁴⁰ csakúgy különböztek, mint az alkalmazott egyszerűbb (*ökörhúgyas, fenyőágas, tyúklábas, sulyokvirágos*) vagy bonyolultabb minták (*nagy csokor, bokréta, felemás virág, szemes rózsza* stb.) avagy a színárnyalatok.¹⁴¹ A melleseket Menaságon csakúgy, mint Kássonban egy későbbi fázisban (1880–1890-től) fodorral is ellátták, és *tászlis bundának* nevezték.¹⁴² A kelengyéslevelek tanúsága szerint bőrmellest Háromszéken a XIX. században (már) nem vittek férjhez a lányok, Alcsíkon az 1930-as évektől, Felcsíkon az 1880-as évek közepétől maradt ki. Gyergyóban a század vége felé is viselték még,¹⁴³ Gyimesben pedig csaknem napjainkig hordták.

A mellesbunda konkurrensé és kiszorítója a városi eredetű *lajbi, matérialajbi* volt. A XVIII. század végén csipőig érő prémes változatát már viselték.¹⁴⁴ A XIX. századból

¹³⁷ Foltszerű rátét pl. a kelementelki bundán a váza, a rózsák közepe, az almási férfibundán pedig a hármás levél. GERGELY 1978. 248.

¹³⁸ NAGY 1972. 232.; GERGELY 1978. 248.; HAÁZ 1929. 449.

¹³⁹ Ezeket ORBÁN (1869a 149.) már csak Lázárfalván és Szárhegyen láthatta.

¹⁴⁰ GERGELY 1978. 248–249. A szerző a népi terminológiát közli, de technikailag nem értelmezi.

¹⁴¹ GERGELY 1978. 248–249. „Lövétén, Almáson a zöldnek világos és sötét árnyalata mellett a piros, bordó, lila színt kedvelték. A kelementelki bunda hidegebb színgangulatú: fekete, sötétzöld, sötétkék, barna, kevés rózsaszínnel.”

¹⁴² Ú. KERÉKGYÁRTÓ 1981–1984. 88.; NAGY 1972. 232.

¹⁴³ VITOS 1894–1897. 857.

¹⁴⁴ KRESZ 1956. 115. 4. tábla. „Ein Szekler Bauerin.” Történeti Képcsarnok.

Háromszéken 1820 utáni parafernumleveleink már nem jelezték, talán a *köntös* szorította ki, noha MALONYAY szerint a XX. század elején is viselték, „különösen a fiatalabb fehérnépek”.¹⁴⁵ Alcsíkban megszakításokkal, Felcsíkban és Gyergyóban, akárcsak Udvarhely vidékén, főleg a Nyikó mentén, de Marosszéken is¹⁴⁶ a népviselet egyik legkedveltebb és legtipikusabb nyári felső ruhadarabja maradt. Menaságon a XIX. század elején több lány kapott a parafernumába *bóti lajbit*; 1823-ban pl. gyalogkatona Keresztes Trézsi 6 darabot vitt férjhez, 1848-ban pedig huszár Intze Borbára csak négy lajbit, de azok *ujjasok* voltak. Tehát akárcsak a mellesbundának, lehetett ujja is. Csíkszentdomokoson még 1960-ban is része volt a kelengyének, Felsőrákoson napjainkig fennmaradt. Elkészítése – de legalábbis kiszabása – némi szakértelmet igényelt, ezért, legalább az ünnepi darabokat falusi varrónők varrták. Formája az idők folyamán tökéletesedett: a XIX. században a felsőrákosiak még szögletes elejű, a XX. században már mély nyakkivágású *lajbit* viseltek.¹⁴⁷ Előbbihez formailag közel állt a főleg Csíkban és környékén megmaradt *korcbahúzott* elejű *lajbi*. A kerek nyakú, rövid mellényforma közvetítésében a szűcsöknek is részük volt,¹⁴⁸ ezek Székelyföld nagy részén szabatlan hátal készültek és derékig értek. Ujabban Alcsíkon karéjos kivágású *cakkeneket* varrtak az aljára. Jórészt csak Udvarhelyszéken terjedt el az öt részből összeállított, szabott hátú,

¹⁴⁵ MALONYAY 1909. 43.

¹⁴⁶ VITOS 1894–1897. 856–857.

¹⁴⁷ ORBÁN 1971. 75. fkp. Előbbi szembenézetből formailag a debreceni XVII–XVIII. század fordulói, dobozi temetőből feltárt mellényre emlékeztet. V. SZATHMÁRI 1989. 521. (kép).

¹⁴⁸ Ez derül ki ORBÁN (1971. 75–76. fkp.) fotójából, amin a kelmelájbí még régebbi stílusú, szögletes, a mellesbunda viszont kerek nyakú, csinos szabású.

különösen csinos, rövid empire forma.¹⁴⁹ Átlag 3–4, gazdagabbaknál 6–10 darabot tartalmaz egy-egy személyi ruhatár, melyek anyaga, formája, díszítménye, viselés módja helyi szabályok szerint alakult. A XIX. század eleji menasági lajbiknak bolti posztó volt az anyaga, bőrrel szegélyezve és négyenyüstös vászonnal bélelve,¹⁵⁰ tehát nagyünnepinek szánták. A bársonyrátéttel szegett és *kerepinnel* (gyöngyszalag) díszített kék posztólajbit Felsőrákoson is első ünnepen vették fel, akárcsak a fekete szőrszövet- vagy selyemlajbit. Ezek hátára mintás gyöngy- vagy selyemszalagból, pl. *évegreceből*, *lajtorjás kerepinből*, *gégesinórból* tettek karcúsító vonalú díszítményt. Készülhetett a lajbi rózsás szövetekből, mint pl. Menaságon, Gyergyószentmiklóson, az illet Felsőrákoson ünnep harmadnapján vették fel leányok, asszonyok egyaránt. A bársonylajbit különösképpen a jobbágytelkiek és az alsíkiak kedvelték, Jobbágytelkén ma különböző színű változatait más- és másként díszítik. A *vitézkötéses* zsinórozás bármilyen színűre, feketére, kékre, pirosra, zöldre talál, de a *hereleveles* már csak sötétkékre és feketére, pirosra csak a gyöngyhímzés illik, *csillagos* mintát csak zöld és fehér, *tulipánost* csak fekete és fehér gyöngyből varrhatnak. A legünnepélyesebb mindahány közül a régebbi sötétkék vagy fekete bársony *rózsás lájbi*, melynek díszítményét kézzel hímezték. A menyasszony rózsás lájbiban esküdött.¹⁵¹ Kászonban szabadrajzú virágmintájú gyöngyhímzés díszítette a lajbit. A lajbi leggyakrabban háziszöttesből készült: Udvarhelyszéken és a Bekecsalján a szoknyával teljesen azonos, életkoronként változó színűre szőtték.

¹⁴⁹ FÉL 1936. 26.; KÓSA–SZÁNTHÓ 1979a 76–79.

¹⁵⁰ Ú. KERÉKGYÁRTÓ 1981–1984. 121., 125.

¹⁵¹ TAMÁSNÉ SZABÓ 1995. 69–70.

¹⁵² NAGY 1972. 236.

Mintázata a szoknyáéval azonos volt mint a jobbágytelki leánykaviseletben, annál keskenyebb csíkozású, mint Madéfalván, vagy éppen más színekombinációjú, mint Csíkkarcfalván, Csíkmadarason, Gyergyószárhegyen, Gyergyóremetén, díszesebben, fogazásosan kivitelezett pl. Gyergyóremetén.

A mellény díszítését az alapanyag, a viselő életkora és a helyi hagyományok, továbbá a ruhadarab funkciója határozta meg. A Sóvidéken a városra járó nem volt olyan cifra, mint az ünnepi, de díszesebb volt, mint a mezőre járó vagy mint a házi munkára való. A legszínesebb a nagyleányoknak járt ki. Általában kedvelték, ha a nyakkivágás és karöltő körvonalait háromszögűre túrt *cakkenek*, fogazások díszítik, saját anyagúak, selyemből készültek, néha két, váltakozó színben (Zetelaka), de jól mutattak a zsinórból készült, hurkolásos szegők is. Ezek főleg sóvidékiek és bekecsaljiak. A díszítő pánt Háromszéken a szoknya csíkos anyagából vágott *srégpánt*,¹⁵³ vagy mintás zsinórzat, ami részben Háromszékre, de inkább a Bekecsaljára jellemző.¹⁵⁴ De tipikus lehet — főleg Csíkban és Gyergyóban — az elülső részek összezárását rejtő *palló* és az aljdíszítő bársonypánt fehér porcelángombokkal való kirakása.¹⁵⁵

¹⁵³ F. E. dr. 1940. „az aljától egy tenyérynire elhelyezett egy 8–9 cm-es vagy két 3–4 cm-es *srégpánt* díszíti”.

¹⁵⁴ HAÁZ 1978. 138–139.

¹⁵⁵ KÓSA-SZÁNTHÓ 1979a 77.

Ujjas, rövid felsőruhák

A börmellényekkel egyidejűleg ködmönszerű, csípőaljig érő *ujjas bundákat*, *gyalogbundákat* is viseltek. Ezek a XIX. században Udvarhelyszéken voltak gyakoribbak: panyókára vetve vagy felöltve főleg télen hordták. ORBÁN BALÁZS még megfigyelhette és megörökíthette „magyaros”, aszalos, egyenes vállú szabásukat és díszítésüket.¹⁵⁶ Helyüket a városias szabású, karöltős, vállrészes, derekán hátul szűkített bőrkabát, a *derekbunda* vette át (1865, Menaság).¹⁵⁷ Kászonban az ilyen egyszínűre festett, vitézkötéses hátú *prémesbundák* – NAGY Jenő szerint – már a szövet felsőruhadarabokat utánozták.¹⁵⁸

A XIX. század folyamán a bundák általában rangjukat veszítették, helyüket a posztó és vékonyabb anyagú felsőruhák vették át. Ezek előzményei már a XVII. században megvoltak,¹⁵⁹ ezek voltak az „előkelőbbek”. Télen a gazdagabb asszonyok posztóborítású subában, a szegényebbek csak posztókurtiban jelentek meg a nagy ünnepeken. Ezek jobban illettek a posztószoknyához, mint a bundák. Legfeljebb nagykendővel – később hárászkendővel – is beborították a vállukat, hogy eléggé melegen legyenek öltözve.

Felsőrákoson a régiesebb – első világháború előtti – posztókurtik még *nyaktalanok* (gallértalanok), testtől elálló *szabados*, *aszalos* szabásúak, és a karnál hosszabb ujjúak voltak: az ujjuk végét, amit *feltűrősen* viseltek, piros vagy

¹⁵⁶ ORBÁN 1868. 66., 74. (kép); 1970. 70. fkp. (menyecskén is, leányon is).

¹⁵⁷ Ú. KERÉKGYÁRTÓ 1981–1984. 88.

¹⁵⁸ NAGY 1972. 232.

¹⁵⁹ *Régi erdélyi viseletek* 1990. 8. kép.

zöld posztóval bélelték. Aztán egyenesre szabták, és bársonypánttal díszítették, akárcsak a kászoni *kerek kurtikat*. A díszítésmód vagyoni helyzetet tükrözött: „a szegénységnél csak a zsinórdíszat találjuk meg, mely elől, a gombolás két oldalán, a nyakkivágástól az alsó szélíg húzódik”.¹⁶⁰ A városi divat itt is, ott is az egyre inkább szűkülő, testre szabott változatokat kínálta fel követendő például, így jött létre a *szűk kurti* Kászomban az 1930-as évek táján.¹⁶¹ A test vonalát követő szabás jellemezte az 1870-es évektől az általában a szoknyaéval azonos anyagú *vizikák*, réklifélék alakulását. A bő derekú és ujjú *szabad lékrit* (Kászomban), *politen vizikát* (Háromszék) a már *sonkaujjas, tengerészgallérú*, levarrt rakással szűkített *ráncos lékri* (Kászomban),¹⁶² azt pedig a már szűk ujjú és derekán *kávával* szorossá tett *rakott aljú blúz* (Felsőrákos) váltotta fel. Míg a réklifélék Háromszéken egyeduralgódóvá váltak, Csíkban – főleg Felcsíkban – a lajbival és a kurtival kell osztozniuk. Sőt századunk húszas-harmincas éveitől a kiskabáttal, negyvenes éveitől a szvetterrel. Menaságon 1919, Csíkszentdomokoson 1928 után már nem is vizikát, hanem városias *blúzot* kapott a menyasszony.

A kurtit a múlt században Csíkban és Udvarhelyszéken is nagyon kedvelték.¹⁶³ Menaságon és Csíkszentdomokoson 2–4 kurtit vitt férjhez egy lány, Háromszéken általában csak egyet, mert itt megmaradt a zeke, és divatba jött az egybeszabott köntös. A vizikák 1860 után Menaságon is, 1886 után Csíkszentdomokoson, sőt Háromszéken is fontos tételei voltak a kelengyének, számuk 2–12 között változott,

¹⁶⁰ NAGY 1972. 234–235.

¹⁶¹ NAGY 1972. 234–235.

¹⁶² NAGY 1972. 237.

¹⁶³ ORBÁN 1869a 148.; 1971. 76–81. fkp. A Csíkban szokásos kockás kelméjű *bújjbeléket* a gyergyói mellényeknél kevésbé izlésesnek találta.

s inkább több, mint kevesebb volt belőlük. Elsősorban hűvösebb időben, főleg az asszonyok viselték, s anyaguk minősége határozta meg közvetlen funkciójukat. Így, noha eredetileg hétköznapi szerepkörben tűntek fel, a zártabb formájú darabok ünnepivé, sőt az esküvői ruha részévé is lehettek, mint Kászonban¹⁶⁴ és Háromszéken. Az azonos anyagú szoknyával *rend* ruhát alkottak.

Ujjas, hosszú felsőruhák

A férfiak és nők egykor több közös ruhadarabja közül a fejrevaló kalapon és a zárt elejű mellesbundán kívül legtovább a hosszú bunda- és posztókabátfélék maradtak fenn. A hosszú, fehér (irha) *ködmönök* általában nem érték meg a XIX. századot. 1791-ben még második házasságába vitte a menasági Benedek Tamásné Bartalis Ágnes, ám hasonló, „ősi szabású” bundákat ORBÁN Balázs már csak Berecken talált. A posztóruháknak hosszabb utóélet adatott meg. A háziposztó zekék, melyekben APOR szerint a XVII. században a székely asszonyok télen templomba jártak,¹⁶⁶ a múlt század utolsó harmadáig Háromszéken (de csak itt) a kelengye alkotóelemei maradtak. 1832-ben Bélafehérváron, 1855-ben Polyánban *fekete condrát*, illetve *fekete bárány gyapjából* készült *zekét* is vitt férjhez a háromszéki leány. ORBÁN Balázs udvarhelyszéki rajza arról tanúskodik, hogy ez a gyakorlat ott is szokásos volt. Itt a zeke világos szegélyű volt, és alig ért csípőig.¹⁶⁷

¹⁶⁴ NAGY 1972. 238.

¹⁶⁵ ORBÁN 1869b 121.

¹⁶⁶ APOR 1972. 29.

¹⁶⁷ ORBÁN 1868. 16. és 17. lap közötti melléklet.

Felsőrákoson a múlt század utolsó harmadában még zekében konfirmáltak a lányok, s az idősebbek a századforduló táján is zekésen mentek a templomba. Gyimesben az asszonyoknak három zekéje volt: egy viselő, két ünneplő vagy fordítva.¹⁶⁸ Az ünneplőt Sóvidéken emlékezet szerint a nők csepesszel viselték.¹⁶⁹ Az ünneplő zeke elejére Felsőrákoson két sor lila vagy piros *gyapjúbojtot* tettek, Gyimesben a toldások, a szegély és a zseb fölött fekete *szarádót* (szőrzsínórt), amibe színes pántlikát is húztak. Ennek életkorjelző funkciója volt: az asszonyok „Negyvenéves korig *szarados*, *pántlikás* zekében jártak, azután elmaradt a pántlika, majd hatvan évet meghaladva már a zsinór sem járt a zekére”¹⁷⁰.

Ez a díszítésmód azonban valószínűleg már az eredetitől eltérő jelentésben élt tovább, mivel korábban „jobbágnak a színes gallért vagy zsinórt viselni nem szabadott”.¹⁷¹ Nem tudjuk, hogy a nők ugyanolyan szabású és ugyanolyan jelfunkciójú zekét viseltek-e, mint a férfiak.¹⁷² Csernátonban a női egy fokkal díszesebb volt a férfizekénél: széleit cakkenesen kivagdosott színes posztórátét díszítette. A XX. század elejére azonban már divatjamúltná vált a háziposztókabát, ezért a nők gyári anyagú *nagykabátra* cserélték fel. A rangját veszített darabot végül elviselték.

Egy másik régi kabátféle, a *köpönyeg* pályája hamarabb leáldozott. Ez 1800–1840 között szintén Háromszéken volt gyakoribb, mint Csíkban. A finomabb *szederjes posztó* anyagú *köpönyeg* mind a gyalogkatona, mind a huszárendű leá-

¹⁶⁸ KÓSA-SZÁNTHÓ 1979b 143.

¹⁶⁹ HAÁZ 1993a 31.

¹⁷⁰ KÓSA-SZÁNTHÓ 1979b 142.

¹⁷¹ T. NAGY Imrét idézi KÓSA-SZÁNTHÓ 1979a 91.

¹⁷² ORBÁN 1971. 70. fkp. A fényképen látható szegőről feltételezhetjük, hogy annak rangjelző szerepe lehetett.

nyoknak kijárt. 1832-ben meglehetősen drága volt: a béla-falvi Tuzson Erzsébet posztóköpenyege csaknem hatszor annyit ért, mint a fekete condrája: az előbbi 22, az utóbbi csak 4 Rf-ot. Idővel azonban a szabása is elavult. Csíkmenaságon a maguk szötte *szürke köpönyeget* – melyet egy 1822-ből való özvegyi inventárium említ – a XX. század elején hűvös időben munkára menet vették magukra. „Sokszor be sem vitték magukkal a faluba, hanem a határban valami jó helyen rejtették el.”¹⁷³

A háromszéki katonalányok a zekét a XIX. század utolsó harmadáig bizonyára téli munkaruhaként viselhették, szemben az ünnepi, rangosabb, posztóborítású, finom prémszegéllyel és zsinórozással díszített *subával*, ami a hosszú, fehér ködmönt helyettesítette. Előképe a XVII. századi nemesasszonyok hétköznapi mentéje volt. APOR szerint akkoriban „nem volt három falusi asszonynak mentéje, azoknak is brassai posztóból, báránnyőrrel bélelve s prémezve”, de a XVIII. századtól a szolgálók is mindinkább ilyent követeltek munkájuk béréül.¹⁷⁴ A suba a kelengyének Háromszéken a XX. század első, Csíkban a második évtizedéig kötelező darabja volt.¹⁷⁵ Ekkortól kabátot kaptak a leányok.

¹⁷³ Ú. KERÉKGYÁRTÓ 1981–1984. 89.

¹⁷⁴ APOR 1972. 29.

¹⁷⁵ A posztó- vagy matériabundát, valamint az alább említendő posztóköpenyeget 1797-ben a sepsiszentgyörgyi szolgálóknak még tilos viselniük. (NAGY 1972. 267.)

Lábbelik és öltözetkiegészítők

A lábbeliviselet történeti alakulásáról kevés az adatunk. Bocskort csak a csíki (és gyimesi), valamint az udvarhelyszéki nők hordtak.¹⁷⁶ Valószínű azonban, hogy a régiségben, legalábbis hegyvidéken általánosan viselték. A bocskorosok ünnepre századunk 30-as éveitől *bakancsot* húztak.¹⁷⁷

A csizma még a szolgálóknak is kijárt, sőt bérük egyik fő tétele volt. Csupán azt kötötték ki az előjáróságok (pl. a Sepsiszentgyörgyön 1797-ben), hogy magas sarkú ne legyen.¹⁷⁸ Valóban, a rakott sarkú csizmát a XIX. század elejétől jelzik a források.¹⁷⁹ A XIX. század folyamán pirosról feketére változott a színe.¹⁸⁰ Korábban a fekete csizma a gyász, majd az asszonyi állapot és gyász jele volt.¹⁸¹ E tényezőkre a későbbiekben az ünneplő *kordovánacsizma* szárának piros, barna vagy fekete szegője, (kászoni neve *zsiráf, klappen*) és esetleg *tödzölése* (fejére varrott díszítése) utalt. A viselő csizma általában borjúbőrből készült.

A divat hódításaként a csizmát mindinkább a *topánka*, a száras cipő váltotta fel. Ez Háromszéken már a múlt század közepén feltűnt a kelengyében, Csíkban csak századunk elején. Háromszéken meg is adta a kegyelemdőfést a csizmának, amely kimaradt a kelengyéből. Csíkban eleinte

¹⁷⁶ ORBÁN 1868. 74.; 1869a 28.

¹⁷⁷ NAGY 1972. 243.

¹⁷⁸ NAGY 1972. 267.

¹⁷⁹ SzT 1978. II. 174. **csizma** címszó (1812, 1819).

¹⁸⁰ Piros színű csizmáról ad hírt ORBÁN 1868. 75., 211.

¹⁸¹ ORBÁN 1868. 75., 211. Míg Oláhfaluban a hétköznap bocskoros nők vasárnapra mind piros csizmát húztak, addig Felsőrákoson csak a leányok és az újasszony a lakodalma után egy évig, amikortól azt feketére kellett felcserélnie.

mindkét lábbelit, sőt 1920-tól egy harmadikat is, a félcipőt, egyformán igényelték. Különben a kézművesek készítményei sem maradtak változatlanok: az oldalvarrott csizmát felváltotta a három részből szabott, hátulvarrott csizma, a korábbi *egyenes* (mindkét lábon egyformán viselhető) *csizmát* és szárascipőt (Felsőrákoson *egyenes-* vagy *egylábas papucsot*) a *féllábú* lábbeli, Felsőrákoson még valamennyi típus fellelhető. A szárascipőknek *gombos*, *fűzős* és *cúgos* változatait ismerték Kászonban¹⁸² és Háromszéken is. Száras cipő vagy félcipő jellegűek voltak a hozzáértő mesterek készítette, a nyári mezei munkára hordott *gyapjúpapucsok* vagy *pampók*.¹⁸³ Ezek előzményei a XVII. századból jelzett *bőrkapcák* és *szőrbotosok* lehettek.¹⁸⁴ A cipőhöz természetesen harisnyát, *istirimfit* meg zoknit húztak, míg a bocskorba és a csizmába kapca járt.

Az ékszerféle a viseletben nem játszott nagy szerepet, legalábbis csak a régebbi források szólnak róla. APOR korában az asszonyok kontyukat hólyagos túvel rögzítették,¹⁸⁵ ez a fátyolviselet megszűnésével fölöslegessé vált. *Ezüstgyűrűt*, *gyöngyöt* csak az egyik menasági leány hozománylevelébe írtak fel 1823-ban. Felsőrákoson ünnepnapra a leányok 4–10 sor *vegyesgyöngyöt* (*faragott üveg-* és fényes *pártagyöngy*) helyeztek a nyakukra kapcsolt *rakott nyakú csipke*(fodor) tetejére. Ez utóbbi a párta mellett és/vagy helyett viselt bársonyszalagot, a *nyakszorítót* rejtette, melyről sűrűn egymás mellé varrt szalaghálózat csüngött alá. Ilyen dísz századunkban már csak a menyasszony viselt.¹⁸⁶ Ugyanitt

¹⁸² A kászeni adatok forrása: NAGY 1972. 242–243.

¹⁸³ NAGY 1972. 243.; HAÁZ 1929. 450.

¹⁸⁴ APOR 1972. 28., 34.

¹⁸⁵ APOR 1972. 29.

¹⁸⁶ ORBÁN 1868. 210.; GAZDA 1971. 438.

az ötvenévesnél fiatalabb nők recés ónkarikákkal díszített *bogláros szíj* tekertek a derekukra.¹⁸⁷ A *zsebkeszkenőt* Háromszéken jórészt csak a múlt század közepéig, Csíkban újabban is említik a *parafernumlevelek*, és számuk nő, egészen húszig. A *tarisznyát*, *átalvetőt* is inkább Csíkban írták fel.

¹⁸⁷ ORBÁN 1868. 210–211.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]